

<https://doi.org/10.46231/sufiyye.958937>

Gönderilme Tarihi: 30.04.2021

Kabul Tarihi: 23.06.2021

Sufiyye

Haziran 2021/Sayı: 10

June 2021/Issue: 10

Muallim Nâci'nin Dünyasında Tasavvuf

Şūfīsm in the World of Muallim Nâcī

Dr. Öğr. Üyesi

Şeyda ÖZTÜRK

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0001-4861-3186

sydaozturk@hotmail.com

Öz

Muallim Nâci şair, muharrir ve muallim vasıflarıyla Tanzimat döneminin en bilinen ve üzerinde konuşulan isimlerinden biridir. Döneminin dil, edebiyat tarih alanında yaptığı tercüme, tenkit ve lugat çalışmalarının yanı sıra dînî ve tasavvufî sahada da çalışmaları bulunmaktadır. Nâci Tanzimat sonrası yenileşme hareketleri karşısında Fransız Edebiyatından güçlü tercüme ve serbest şiir formunda şiirler kaleme almakla birlikte elini gelenek altında temsil edilen aruz formundan çekmemiş, aruzu sade bir Türkçeyle buluşturmuştur. Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Akif Ersoy, Tevfik Fikret Muallim Nâci'nin önde gelen temsilcilerindendir. Muallim Nâci'yi edebi ve siyasi çevrede tartışmalara ve çoğu kez ağır ithamlara bırakan bir diğer yönü ise onun siyasi yönden milli bir duyuş içinde ısrar etmesi ve ümmet bilincini şiir ve nesrinde seslendirmesidir. 1891 yılında kaleme almış olduğu "Ertuğrul Bey Manzûmesi" Sultan Abdülhamid Han tarafından kendisine "Târih-nüvis-i Selâtin-i Osmân" pâyesini kazandırmıştır. Dînî ve millî şuuru yüksek bir âlim olarak Nâci'nin eserlerinde sağlam bir tevhid inancı, samîmi bir peygamber ve ehl-i beyt sevgisi, İslâm medeniyetinin teşekkülünde rol oynamış şahsiyetlere derin bir hürmet vardır. Çağının batı rüzgarları karşısında pek çok çağdaşının aksine Nâci'nin savrulmasını engelleyen temel unsurlara inildiğinde iman ve amel bütünlüğü olan bir aile içinde, tasavvuf ve irfan ehli kimselerin refakatinde bir yaşam sürdüğü görülür. Nitekim Nâci'nin hayatında tesir altında kaldığını belirttiği sahneler, tanıştığı mutasavvıflar, eserlerinde yer verdiği sûfiler ve işlediği konular düşünce ve duyuş dünyasında tasavvuftan büyük ölçüde beslendiğine şahitlik etmektedir. Çalışmanın konusu Türk edebiyatında ve fikrî sahada geleneğin temsilcisi olarak bulunan Muallim Nâci'nin hayâtı, meşrebi, mutasavvif çevresi ve eserleri üzerinde gözükten tasavvufî dinamikleri keşfetmektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Muallim Nâci, Mevlevîlik, Şiir, Tasavvuf Edebiyatı

Abstract

Being a poet, writer, and teacher, "Muallim Nâci" is one of the most known and spoken names of the Tanzimat period. Along with translation, criticism, and linguistic works, he also provided religious and mystical works. Facing with post-Tanzimat Renewal movements, he made influential translations from French literature, but did not give up the basic types, measures, and propositions of the tradition, and used aruz prosody with plain Turkish. He is criticized in literature and politics because of his insistence on a national perspective from a political perspective and voicing the ummah's consciousness in poetry and prose. Thanks to "Ertuğrul Bey Manzûmesi" he wrote in 1891, he was given the "Tarih-nuvis-i Selatin-i Osman" degree by Abdul Hamid II. As a poet and writer with high religious and national consciousness, there is a strong belief in oneness, an intimate love of prophets and ahl al-bayt, and deep respect for individuals who played an important role in the formation of Islamic civilization. Unlike many of his contemporaries dispersed by western winds, he stood upright thanks to the major elements including the fact that he lived in a family with the integrity of belief and deeds, accompanied by şûfis and people with wisdom. In reality, he is heavily influenced by şûfism in the realm of thinking and perception. This study explores the dynamics of şûfism in his life, works, disposition, and his mystic environment.

Keywords: Muallim Nâci, Şûfism, Poem, Mawlawiyya, Şûfi Literature.

Giriş

Tanzîmat döneminin tenkit, lugat ve edebiyât tarihi ile ilgili çalışmaları ile öne çıkan müellif ve şâiri olan Muallim Nâci (1849-1893) şahsiyeti ve ortaya koyduğu eserleri ile kendisinden söz ettirmiş kuvvetli bir kalemdir.¹ Muallim Nâci üzerine yapılan çalışmalar henüz vefât ettiği yıllarda başlamış, zenginleşen bir literatürle günümüze ulaşmıştır.² Bununla birlikte Nâci'nin edebiyât, dil, din, eğitim, gibi zengin bir sahâda³ eser te'lîf etmiş olması farklı akademik sahalarda yapılan pek çok tez ve makale çalışmalarına fırsat vermiştir.

Nâci'nin Tercümân-ı Hakikat gazetesinin edebiyât sâhifesini yönetmesi ile başlayan şöhreti, Recâizâde Mahmûd Ekrem ile aralarındaki münakaşalar edebiyât dünyasında eski-yeni tartışmalarının iki kuvvetli öznensinden biri olarak görülmesine sebep olmuştur. Banarlı'ya göre Nâci; yeni bir edebiyâtın varlığına inanmakla birlikte, eski edebiyâtı ihmâl etmemekte ve millî vicdânın seçtiği yolda yürümektedir. Nâci'nin doğu ile batıyı çok iyi şekilde okumaya fırsat veren müktesâbatı ise ondaki şuurun temel nedenidir.⁴

Nâci, her milletin talim ve terbiyesinde öncelikli başvuru kaynaklarının içinde dînî ve millî unsurların yer aldığı hafıza olduğunu düşünmektedir. Nitekim şiir ve nesrinde okuyucusuna rol model sunduğu şahsiyetlere baktığında; Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali, ehl-i beyt, Gazzâlî, Mevlânâ, Ahmed er-Rıfâî, İbnü'l-Arabî, Hâfız, Sâdî ve Abdurrahman Câmî'nin yanı sıra İbnü'z-Zübeyr, Mûsâ bin Ebü'l-Gazân, Süleyman Şâh, Ertuğrul

1. Abdullah Uçman. "Muallim Nâci", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/315.

2. bk. Osman Fahri, "Tarih-nüvis-i Selatin-i Al-i Osman-şair-i şehir merhum Muallim Naci Efendi", *Maârif* 4/93 (22 Nisan 1309/1893), 226-232; Mehmed Sabahaddin Salâhî, *Muallim Naci* (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310/1894); İsmâil Hakkı Eldem, *Osmanlı meşahir-i üdebası Muallim Naci Efendi: Birinci Defter* (İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311/1893); Suûdü'l-Mevlevî, "Muallim Nâci", *Mahfil* (1340/1922), 186-187; Hüseyin Avni, *Muallim Nâci* (İstanbul: Alem Matbaası, 1311/1894); Abdullah Uçman, *Muallim Naci* (İstanbul: Toker Yayınları, 1998); Erdal, Bozdağ, *Muallim Naci'nin Düşünce Dünyası ve Tanzimat Yenileşmesindeki Yeri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.)

3. Muallim Nâci'nin tasnif edilmiş eserleri ve muhtevaları için bk. İzzet Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâci* (1849-1893) (Ankara: Gece Kitaplığı, 2019), 150-184.

4. Nihad Sâmî Banarlı, "Muallim Naci", *Resimli Türk Edebiyatı Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/984, 987.

Gazi, Fâtih ve I. Selim gibi İslâm tarihinin cephede ve gönül iklimindeki sultanları olduğu görülür.

Sultan Mahmud Han Türbesi'nin hazîresine sızlanan Nâcî'nin mezar taşında yer alan *Hak perestim arz-ı ihlas ettiğim dergah bir / Bir nefes tev-hidden ayrılmadım Allah bir* beyti hayat felsefesini özetleyen veciz bir ifade olarak pek çok ehl-i dilin kabir taşını süslemiştir.⁵

1. Muallim Nâcî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Ömer olan Muallim Nâci 1850 yılında İstanbul'da doğmuştur. Varna'lı Fâtümetü'z-Zehrâ hanım ile İstanbul'da saraçlık yapan Saraç Ali Bey'in oğludur. Babasının 1859 yılında vefatı üzerine dayısının yanında yaşamaya başlayan Muallim Nâci sekiz yaşından önce *Hâfız* ve *Kıssa-i İbrâhim Edhem* gibi klasikleri ezberledi. Fevziye mektebinde okuduğu yıllarda; müderris Müftüzâde Abdülhalim Efendi'den mukaddemât-ı ulûm ile birlikte sülûs ve nesih, Hafız Mahmud Efendi'den *Gülüstan*, Kavalalı Hüseyin Hoca'dan telhîs ve aruz, Kamyano Efendi'den Fransızca öğrendi. Bir müddet "Hulûsî" mahlası ile hattatlık yapan Nâcî Varna rüştiye mektebinin açılması ile 1867 yılında muallim-i sâni olarak görev aldı.⁶ Giritli Ali Aziz Efendi'nin (ö. 1213/1798) tasavvufi sembollerle örülüş Muhayyelât⁷ında geçen "Nâcî billâh" karakterinden ilhamla "Nâcî" mahlasını seçen Nâcî'nin ilk şiirleri Tuna Gazetesinde yayınlandı. 1878 yılında Varna mutasarrıfı Kürt Said Paşa'nın husûsi kâtibi oldu ve Said Paşa ile birlikte "Asya Seyahati" olarak nitelendirdiği Tulça, Tırnova, Osman-Pazarı, İstanbul, Yenişehir Fener⁸, Siirt, Halep, Diyarbakır, Elazığ, Sivas,

5. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi, Fethi Gemuhluoğlu'nun kabir taşları Nâcî'nin bu beyti ile süslenmiş ehl-i dil makberelerinden birkaçıdır. bk. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 2/189; Selami Şimşek, "20. Asırda Bir Horasan Ereni İrfan Fethi Gemuhluoğlu'nun Metafizik Dünyası", *Ay Vakti* 152 (Eylül- Ekim 2014), 26.

6. Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Nâci", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/15.

7. Aziz Girîdi Efendi'nin Muhayyelâtı'ı, kesrette-vahdet, vahdette kesret, âlem-i hayret, âlem-i lâhut, şeyh, kerâmet gibi kavramların yanı sıra Nâcî Billâh, Nâtuka, Şâhide, Şeyh Cevad gibi tasavvufi sembollerin ad olduğu kahramanları ile tasavvufî görüşlerin telkîni amaçlı bir hikaye olarak karşımıza çıkmaktadır. bk. Giritli Aziz Efendi, *Muhayyelât*, sad. Osman Sevim (İstanbul: Bilge/Kültür/Sanat, 2017).

8. Yunanistan'ın bugün Larissa olarak bilinen şehridir.

Erzurum, Trabzon şehirleri ile birlikte Sakız adasında bulundu. 1882 yılında Hariciye Mektûbî Kalemi halifelğine atanan Nâcî Said Paşa'nın kendisini beraberinde Berlin'e götürme teklîfini reddedererek İstanbul'da kaldı.⁹

Nâcî 1 Ocak 1883 yılında önceleri mektuplaşarak görüştüğü Ahmed Mithat Efendi'nin Tercümân-ı Hakikat gazetesinin edebî sütûnunu yönetmeye başladı. Ahmet Mithat Efendi'nin kızı Mediha Hanım ile bir yıl sonra evlenen Muallim Nâci'nin Fatma Nigar isminde bir kızı oldu.

Nâcî *Tercümân-ı Hakikat*'te *Kuzu*, *Kebûter*, *Dicle*, *Feryad* gibi kendi şiirlerinin yanı sıra Victor Hugo'dan Gilbert'e uzanan batılı şair ve yazarlardan yaptığı tercümelere yer vererek edebiyat çevresinde adından başarı ile söz ettirdi. 1889'da Sekizinci Müsteşrikler Kongresi tarafından Türkçe'ye kazandırdığı eserlerden dolayı altın madalyaya layık görüldü. Nâcî'nin şiirlerinde divân edebiyatının ve bilhassa tasavvufi edebiyatın temel mazmunları olan “mey”, “sâkî”, “sâgâr” mazmunlarını sıkça kullanması yeni edebiyat taraftarlarınca Nâcî ve takipçileri için yıpratılma konusu oldu. Nâcî *Tercümân-ı Hakikat*'ten ayrılmasına neden olan bu tartışmaların ardından sırasıyla *Saâdet*, *Mürüvvet*, *İmdâdü'l-Midâd ve Mecmuâ-i Muallim* dergilerinin kurucuları ve yazarları arasında yer aldı. 1887'de Galatasaray Mekteb-i Sultânî ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat muallimi ve Mekteb-i Edeb'de Farsça dersleri verdi. 1891'de Sultan Abdülhamid'e takdîm ettiği *Gazi Ertuğrul Bey Manzumesi* nedeni ile kendisine “*Tarih-nüvis-i Selâtîn-i Âl-i Osmân*” pâyesi ve Osmanlı tarihini yazma görevi verildi. Osmanlı Tarihini yazmak üzere ailesi ve yakın dostu Kefevî Dergâhı şeyhi Şeyh Vasfi (ö. 1910) ile birlikte Bursa, Söğüt, Bilecik ve İzmit seyahatlerinde bulundu. Bu gezinin ardından Fatih-Çarşamba'da münzevî bir hayat yaşayarak çalışmalarını devam ettiren Nâcî 11 Nisan 1893'te kırk dört yaşında kalp krizi teşhisi ile vefat etti. Nâcî'nin vefatından dolayı büyük üzüntü duyan Sultan Abdülhamit Nâcî'nin naaşının devlet protokolünün iştirâk ettiği bir merâsimle Sultan Mahmud Han Türbesi'ne defnedilmesini irâd buyurdu.¹⁰

Muallim Nâci çok geniş bir yelpâzede elliden fazla telifte bulunmuştur. Eserleri muhtevalarından hareketle şöyle tasnif edilmiştir.

9. Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâci*, 16.

10. Salâhi, *Muallim Nâci*, 1-49; Fahri, “Tarih-nüvis-i Selâtîn-i Âl-i Osman”, 230; Tansel, “Muallim Nâci”, 9/15-21; Uçman, “Muallim Nâci”, 30/315; Ferhat Koca, “Mûsâ Kâzım Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/221-222.

Şiir Kitapları: *Terkîb-i Bend-i Muallim Nâci*, *Ateşpâre*, *Şerâre*, *Fürûzân Sünbûle*, *Mir'ât-ı Bedâyî*, *Yâdigâr-ı Nâcî*.

Manzum Destanları: *Mûsâ bin Ebü'l-Gâzân-yâhud Hamiyyet*, *Zâtü'n-Nitakayn-yâhud-İbnü'z-Zübeyr*; *Manzum Bir Vak'a-i Târihiyye*, *Gazi Ertuğrul Bey*.

Edebî Tenkit ve Sözlük Çalışmaları: *Muallim*, *Demdeme*, *Müdâfaanâme Istilâhât-ı Edebiyye*, *Lûgat-ı Nâcî*, *Çocuklar İçin Lûgat Kitabı*, *Kâmûs-ı Osmânî*.

Mektupları ve Biyografik çalışmaları: *Yazmış Bulundum*, *Şöyle Böyle*, *Mektuplarım*, *İntikad*, *Muhâberât ve Muhâverât*, *Osmanlı Şairleri*, *Esâmî*.

Belâgat ve Okul Kitapları: *Tâlim-i Kırâat*: *Tezhîb-i Ahlâk ve Islâh-ı Nefs Mekteb-i Edeb*, *Vezâif-i Ebeveyn*.

Tercümele: *Hurde-furûş*, *Muammâ-yı İlâhî -yâhûd- Bâzı Suver-i Kur'âniyye'nin Evâilindeki Hurûf-ı Teheccî*, *Sâib'de Söz*, *Sânihâtü'l-Arab*, *Sânihâtü'l-Acem*, *Emsâl-i Ali*, *Hikemü'r-Rifâî*, *Hulâsatü'l-İhlâs*, *Mütercem*, *Ubeydiye*, *Nümûne-i Sühan*, *Therese Raquin*, *İnşâ ve İnşâd*.

Şair Eserleri: *İ'câz-ı Kur'ân*, *Medrese Hâtıraları*, *Yâdigâr-ı Avni*, *Nevâdirü'l-Ekâbir*, *Mehmed Muzaffer Mecmuâsı*, *Aruz Numûnesi/Taktî*, *Necm-i Saâdet*, *Mecmûa-i Muallim*, *Heder*.¹¹

Fevziye Abdullah Tansel, Nâcî'nin dînî mensur eserlerini; *İcâz-ı Kur'ân*, *Muammâ-yı İlâhî*, *Hulâsatü'l-İhlâs ve Hikemü'r-Rifâî* ile takyîd ederken dînî şiirlerine İslâm Târîhi'nden mülhem manzum hikâyelerini, *Ateşpâre*, *Sünbûle*, *Yâdigâr-ı Nâcî*, *Fürûzân* isimli şiir kitaplarında yer alan dînî şiirlerini, *Mûsâ bin Ebü'l-Gâzân* ve *Zâtü'n-Nitakayn* isimli destanlarını ve konusu tevhîd olması yönüyle Lamartine ve Victor Hugo'dan yaptığı *Tazarru* ve *Hestî-i Fâtır* başlıklı şiirlerini dâhil etmektedir.¹² Ali Nar ise yukarıdaki eserlere ilaveten *Emsâl-i Ali* ve *Esâmî*'yi de Nâcî'nin dînî eserlerine dâhil etmekte ve *Hikemü'r-Rifâî*'yi Nâcî'nin tasavvufu ile ilgisini belirttiği yönünden mühim görmektedir. Ona göre Nâcî bir yanda şer'î ilimler bir yanda tasavvuf kültür ve zevki ile çift kanatlı bir yürüyüş gerçekleştirmiştir.¹³

11. Nâcî'nin eserleri ve muhtevâları için bk. Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâci*, 150-186.

12. Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Nâci'nin Dînî Eserleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (1962), 161-77.

13. Ali Nar, "Muallim Nâci'nin Dînî Eserleri", *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım 1974), 38-40.

Gerçek şu ki Muallim Nâci dînî ve tasavvufî düşüncesini yalnızca sözü geçen eserlerinde yansıtmakla iktifâ etmemiş, eserlerinin tamamında tasavvufî müktesâbatını ortaya koymuştur. *Nevâdiru'l-ekâbir*, *Sâib'de Söz* ve *Mütercem* gibi eserlerinde mutasavvıfların hayatları ve eserlerinden yaptığı tercüme, iktibas ve şerhler, sûfilere ithâf ettiği şiirler, eserlerinde yer alan tasavvufî kavramlar, öznesini Hz. Ali, Ahmet er-Rifâî ve Şeyh Gâlib'in oluşturduğu *Emsâl-i Ali*, *Hikemü'r-Rifâî*, *Mehmed Muzaffer Mecmuâsı* gibi eserleri dikkate alındığında müstakil bir çalışma zarûreti doğmuştur. Buradan hareketle Muallim Nâci'nin hayâtında tasavvufun yeri, tasavvuf muhtevâlî eserleri ve eserlerinde tasavvufî sembolizm çalışmamızın alt başlıklarını oluşturmaktadır.

2. Muallim Nâci'nin Hayatında Tasavvuf

Dînî tahsile önem verilen bir âilede yetişen Nâcî Fevziye mektebi yıllarında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiştir. Onun dînî ve tasavvufî bir çevrede yetişmesinde ilk rol model babası Sarac Ali Bey'dir. İşinde titiz bir esnaf olmakla birlikte derviş meşreb bir zât olan babası hakkında Salâhî: "Derviş meşreb, kanaatkâr, hamiyetmend, dindar bir zât idi" demekle ve Sarac Ali Bey'in sık sık Sünbül Sinân dergâhında zikrullah ile meşgûl olduğunu, Muallim Nâci'nin doğumu ile dergâha nezirlerde bulunduğunu ve oğlunun eğitim hayatı ile yakînen ilgilendiğini kaydetmektedir.¹⁴ Nâcî, *Ömer'in Çocukluğu'nda* babasının genç yaşına rağmen güven duyulan bir esnaf olduğunu, bir Âhilik kurumu olan orta sandığına mütevellî seçildiğini, hizmet etmeyi hizmet edilmekten üstün tuttuğunu belirtir.¹⁵ Devamında babasının herhangi bir tarikata zâhiren intisâb etmemekle birlikte döneminin meşâyih-i kirâmî ile ihtilât hâlinde olduğunu aktaran Nâcî Zincirlikuyu Kâdirî Dergâhı şeyhi Abdülhalîm Efendi'nin babasının dükkan komşusu ve Helvâyî Dergâhı şeyhi Hacı Ali Efendi'nin ise babasının kalfası olduğunu paylaşır. Babasının kalfası ve ayna zamanda şeyh olan Hacı Ali Efendi'ye hürmetini ise şu cümlelerle ifâde eder:

"Kendisi meşâyih ve dervîşân ile ihtilât üzere bulunduğu hâlde âle'l-âde bir tarikata intisâb etmemiştir. Bu ihtilâtın sebebi kendisinin

14. Salâhî, *Muallim Nâci*, 10-11.

15. Muallim Nâci, *Sünbüle Üçüncü Bölüm Ömer'in Çocukluğu* (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1307/1890), 191.

dükkanında kalfa bulunan Hacı Ali Efendi idi. Bu zâtı tanıyan şeyhler, dervişler dükkana uğrarlardı. Peder Hacı Efendi’yi ziyâde sevdiğinden zâirlerine de ikrâm ederdi.”

Nâcî, şeyh halifesi olduğu halde saraçlık ile geçimini sağlayan Hacı Ali Efendi’nin tasavvufî çizgisinden etkilenmiştir. Haftada bir gün kemâl-i tevâzu içinde babasından izin alarak tekkede vazîfesini ifâ eden Hacı Ali Efendi hakkındaki kanâatini şöyle arz eder:

“Hacı Efendi’yi sonradan çok takdîr ettim. Kendisi için bir tekyede rahatça oturup vakit geçirmek pek kolay olduğu hâlde çalışkanlığı terciâh etmiş idi. Hem dervîş, hem şeyh, hem saraç kalfası idi.”¹⁶

Muallim Nâcî annesinin tasavvuf dünyâsı hakkında ise “Vâlidemiz de bizimle hem meslektir. Şu kadar var ki biz ümmetin usâtından isek o sâlihâtındandır. Cenâb-ı Hak sıdk u safâdan bir gönül terkîb etmiş de ona ihsân buyurmuş” demektedir.¹⁷ *Mektuplarım*’da yer alan, “Kulak verme, işine bak!” başlıklı kırk beşinci mektup, Nâcî’nin çocukken büyükannesinden dinlediği avcılarının ıslığından dolayı su içmekten korkan tayın hikayesini konu edinir. Nâcî yıllar sonra Fatih Câmîi’nde bir Mevlevî vâizden hikayeyi tekrâr işitince büyükannesini rahmetle anar.¹⁸ Tay hikayesinin Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde yer alan bir hikâye olması, Nâcî’nin *Mesnevî* irfânı ile çocuk yaşlarda tanıştığını gösterir.¹⁹ Nitekim bu tecellî daha sonraki yıllarda etkisini daha bâriz gösterecek, Muallim Nâcî’nin başucu kaynağı *Mesnevî* olacaktır.

Nâcî’nin tasavvufa merâkı ve mutasavvıflarla olan yakınlığı otuzlu yaşlarında da devam etmiştir. Yenişehir Fener mutasarrıflığı yıllarında Ramazan’da beş on gün bir mescidde *Mesnevî* okutan Nâcî²⁰ aynı yıllarda Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Şeyh Nazif Ahsen Dede’nin damadı²¹ Mevlevî şâir Yenişehirli Avni Bey (ö. 1884) ile tanışmış ve kendisinden *Mesnevî* dinlemiştir.²² Fevziye Abdullah Tansel Muallim Nâcî’nin kalben

16. Nâcî, *Sünbüle Ömer’in Çocukluğu*, 193.

17. Nâcî, *Sünbüle Ömer’in Çocukluğu*, 195.

18. Muallim Nâcî, *Mektuplarım* (Kostantınıyye: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1303/1886), 112-125

19. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006), 3/351.

20. Muallim Nâcî - Ahmet Mithat, *Muhâberât ve Muhâverât* (İstanbul: y.y., 1311/1894), 93.

21. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/188.

22. Muallim Nâcî, *Osmanlı Şâirleri* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1307/1890), 142.

Mevlevîliğe mütemâyîl oluşunda Yenişehirli Avni Bey ile kurduğu yakın dostluğun etkili olduğunu düşünür.²³

Muallim Nâci'nin dînî duyuş sâhibi bir şâir ve müellif oluşu devrin kalemlerince üzerinde durulan bir konudur. Salâhî onun ömrünün son demlerinde kadim dostu Kefevî Tekkesi şeyhi Şeyh Vasfi Efendi ve Nakşîbendî Şeyhi Şeyh Mûsâ Kazım Efendi gibi mutasavvıf dostlarıyla vakit geçirdiğinden ve yanlarında ilim tahsil ettiğinden bahsetmektedir.²⁴ Osman Fahri *Maarif Gazetesî*'nde Nâci'nin Ayasofya Câmii'nden dedegân ve dervişânın tehlillerle uğurladığı Nâci'nin vefat merasimini anlattığı satırlarda onun yüksek ahlâkına dâir şu tespitleri yapar:

“Nâci fezâil ve mekârîm-i ahlâkiyenin kâffesi ile mütehallî idi. Sıdk ve istikâmeti, mürüvvet ve tevâzu'u, nezâket ve hamiyyeti, beşâşet ve letâfeti vardı. Büyüklere riâyet ve hürmet eder, akrânına rıfk ve mülâyemet gösterir, küçüklerine lütuf ve nezâket ibraz ederdi.”²⁵

Nihad Sâmi Banarlı Muallim Nâci'nin manevî terbiyesinin tasavvuf kültürü ve inancı ile zenginleştiğini vurgular ve ilk yıllarından itibaren eserlerindeki tasavvuf kültürüne dikkat çeker. Ona göre Nâci'nin *Ahmed er-Rifâî*'nin hikmetlerine yapmış olduğu *Hikemü'r-Rifâî* isimli eseri tasavvufa ilgisinin neticesidir ve *Terkîb-i bend*'inde yer alan aşağıdaki beyit bu ilginin şahitlerinden biridir.²⁶

*Bir dilbere dil ver ki cemâli ola bâkî/ Meyledğin sûreti dilber mi sanırsın*²⁷

Nezîhi Ferhun Muallim Nâci'nin tasavvufî neş'esini *İhtilâfâtıyla uğraşmakta dehrin zevk yok/ Zevk onun mîrsad-ı ibretten temâşâsındadır* beytinde dile getirdiğini belirtmekte ve onunla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Dindar, müslüman, mütevâzi bir âilenin çocuğu olan Naci, döneminin tam anlamıyla müslüman kalmasını bilmiş, bunu hayatıyla ve eserleriyle gerçekleştirmiş; yeri geldiğinde bunun kavgasını yapmış, hayatının sonuna kadar namuslu kalmayı becermiş bir müslüman-şâirdir-yazardır. Hatta alçak gönüllülüğü yüzünden gizlemesine rağmen Naci bir tarikat bağlısıdır da”²⁸

23. Tansel, “Muallim Nâci'nin Dînî Eserleri”, 175.

24. Salâhî, *Muallim Nâci*, 43-44.

25. Fahri, “Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman”, 47.

26. Nihad Sami Banarlı, “Muallim Nâci”, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2* (1979), 986.

27. Muallim Nâci, *Terkîb-i Bend* (Tuna: Tuna Vilâyeti Matbaası, ts.), 3.

28. Nezîhi Ferhun, “Muallim Naci Üstüne Bazı Dikkatler”, *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım 1974), 35-37.

Cemil Meriç ise Nâcî'nin dünya görüşünü şu cümle ile özetler: "O bir bütün olarak İslâmi dünya görüşüne bağlıdır: Müslüman ve Osmanlı"²⁹

Muallim Nâcî'nin tasavvuf dünyası ile irtibatına işâret eden bir diğer sahne evlilik sürecindeki notlarda gün yüzüne çıkar. Ahmed Mithat Efendi yalısında gerçekleşen ve o dönemin yazın hayatına "Muallim Nâcî düğünü"³⁰ şeklinde konu olmuş düğün merâsiminin ikinci günü konağa meşâyih-i kirâm dâvet edilerek düğün bir mevlîd töreni ile devâm ettirilmiştir.³¹

Dönemin bir tarafı hızla batıya savrulan rüzgarında Muallim Nâcî'nin vakûr ve îmanî çehresi, kadere teslîm-i rıza gösteren bir derviş portresine tamamen uymaktadır. Nitekim kendisinde ölüm emârelerini gördüğünden dolayı endişelenen eşi Mediha Hanım'ı "her nefis ölümü tadacaktır" meâlli âyeti kırâatle teskîn etmekte ve devamında "Ehl-i İslâm'ın mevtten havf etmeyecek kadar kalblerinde îman kuvveti mevcuttur"³² cümlesini serdetmektedir. Nâcî'nin bu dindarâne cevâbı yalnızca âhîret inancı sağlam bir dindarlığa işâret etmekle kalmaz, Mithat Bahârî Beytur'un "Mevlevîlerde üç haslet bulunur: Yüreklerinden ölüm korkusu kalkar, kınanmaktan korkmazlar, bunaklık illetine uğramazlar"³³ şeklinde ifâde ettiği Mevlevî bir mürîdin husûsiyetleri ile de tamamen örtüşür.

Muallim Nâcî'nin naaşı Mevlevîliğe özgü cenâze merâsimi ile teşyî edilmiştir. II. Abdülhamit Nâcî'nin genç yaşta vefâtını üzüntü ile karşılamış ve cenâze masraflarının hazîne-i hâssâ-i şahânedan karşılanarak II. Mahmud Han Türbesi hazîresine defnedilmesini emretmiştir. Dedegân ve dervîşânın tehlilleri öncülüğünde ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı kalabalık bir cemâatle uğurlanan Nâcî'nin vefât merâsimini Osman Fahrî şu cümleleriyle tavsîf etmektedir:

"...Ramazan-ı mübârekin yirmi altıncı perşembe günü Ayasofya Câmî'i mübârekinde salât-ı asrı müteâkib cemâat-i kesîre-i müslime tarafından bir salât-ı cenâze edâ edilmiş ve akabinde o cemâat-i kesîre-i müslime musallâda bir tavr-ı hazîn ile mevzû' bulunan bir tâbutu parmakları üzerinde kaldırarak huld-âşiyân Sultân Mahmûd Hân Türbe-i münîfesine doğru yola düzülmüş idi... Dedegân ve dervîşân pîşgâh-ı tâbûtta tehlîl-hân

29. Yeni Sanat, "Muallim Nâcî Üzerine Cemil Meriç'e Sorular", *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım, 1974), 49.

30. Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâcî*, 76.

31. Taha Toros Arşivi, Dosya No: 118-Muallim Nâcî. "Cemiyet-i Velime", *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği*, İstanbul Şehir Üniversitesi, e-arşiv., Ceride-i Havadis.

32. Salâhî, *Muallim Nâcî*, 45

33. Mithat Bahârî Beytur, *Pîr Aşkına*, nşr. Nuri Şimşekler (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 16.

olmakta bulunduğu için i'lâm-ı yüreklerindeki rikkat-i meftûre hep birden cûşân olmuş ve bu manzara-ı adem-nümûdu gören her İslâm dîdesi giryeler dökmüşdür..."³⁴

Son zamanlarda devlet ricâli, padişah ve şehzadelerin vefâtları akabinde âdet olarak uygulanan ve tekkelerin kapatılışına kadar devâm eden bu cenâze merâsimlerinde, cenâzeye tabutun önünce ağır ağır giden kudemây-yı meşâyıhdan sikkeli ve hırkalı Mevlevî dedegâni ve dervîşâni eşlik eder, cenâze kendi tavrında okunan ism-i celâl, tehlîl ve salât ü selâmlar eşliğinde kabre götürülürdü.³⁵ Yukarıdaki tablo Muallim Nâci'nin bir Mevlevî ve Mesnevihân olmasının yanı sıra Mevlevî âdetlerince tertip edilen bir devlet töreni ile uğurlandığının da göstergesidir.

2.1. Muallim Nâci'nin Tasavvufî Meşrebi

Muallim Nâci'nin tasavvufu ile ilgili hakkında bazı kalemler Nâci'nin *Ömer'in Çocukluğu*'nda geçen "Zâhîran bir tarikata intisap etmemek konusunda biz dahi isr-i pedere iktifâ eyledik" gibi cümlesinden hareketle tasavvufa mesafeli oluşu neticesine varmış, bir kısmı da "Çıkın şu savmaadan, zâhidân, cihânı görün/ Nasıl güzel geçiyor âlemin zamânı görün/ Bilin betâlet ü gayret nedir, ne hâsıl eder/ Bakın şimendüfere, bir de kârvânı görün!"³⁶ gibi mısra'larından hareketle tasavvufî hayat ve tekke atmosferine itiraz eden bir kimlik olarak Nâci'yi sunma yanlısına düşmüşlerdir.³⁷ Yine onun telifâtı içinde geçen zâhid, rind, sûfi ibârelerinin tasavvufî terminolojide yüklendikleri anlam farklılıkları dikkate alınmaksızın, Nâci'nin tasavvufi şiirlerinin aşk-ı hakîkiden değil hikemî söz söylemek gayesiyle yazdığı da iddiâ edilmiştir.³⁸

Oysa ki Nâci'nin tüm eserleri dikkatle incelendiğinde mutasavvıflara arz u hürmet eden, tasavvuf yolunun pîrleri adına şiir ve methiyeler kaleme alan, sûfilerin hikmet ve nüktelerine eserlerinde yer veren, günlük hayatında dostlarını mutasavvıf şahsiyetlerden seçen, yolunu sık sık irfan mahalli dergâhlara düşüren, şiir ve nesri ile mutasavvıfların eserleri ve

34. Fahri, "Tarih-i Nüvis-i Selatin-i Âl-i Osman", 226.

35. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1983), 424.

36. Muallim Nâci, *Fürûzân* (İstanbul: y.y., ts.), 27.

37. Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2002), 31.

38. Tarakçı, *Muallim Nâci Efendi*, 395.

tasavvufî kavramları çağının okuyucusu ile buluşturma gayretinde bulunan bir Nâcî ile karşılaşılır. *Dânâ ile et sohbeti yâ kûşe-nişîn ol /Nâdânlar ile muhtelit olmak ne belâdır* beyti dostlarını seçicilikte Nâcî'nin hassasiyetine işâret ederken³⁹ *Fürûzân*'da yer alan "Olalı müntesib-i mürşid-i aşkın ey mâh/ Tekkeden tekkeye koşmaktan usandım billâh" beyti Nâcî'nin şiirlerinde tekke ve dergahlara yönelişinin ipuçlarını vermektedir.⁴⁰ Öte yandan Kayahan Özgül Nâcî'nin kitaplara girmeyen beyitlerinden olan "Baştanbaşa dergahlar olsun ..../Hâl ehline dergâhın açık yâ Mâbûd" beytini bir Cuma günü Eyüp semtinde arkadaşı Muallim Feyzi (ö. 1910) ile ziyaret ettiği tekkenin kapalılığı karşısında duyduğu tahassürü dile getirirken kaleme aldığı ifade etmektedir.⁴¹

Bununla birlikte Nâcî yaşadığı devrin tasavvuf dünyasına otokritikten uzak kalmayan bir isimdir ve gördüğü liyakatsızlıklara duyarlılık göstermiş bir kalemdir. Sahte mürşidlere tahammülü yoktur. "*Dâ'vî-i irşâd eden eşhâs reh-zendir bütün/ Dost zannettiklerin âlemde düşmendir bütün*", "*Huşyâr bulun hırka vü tesbihe kapılma/ Sen bu müteşeyyihleri rehber mi sanırsın?*"⁴² şeklindeki beyitler müteşeyyihlere tavrını ortaya koyduğu mısralardır.

Nâcî ve tasavvuf başlığı altında belirliliğe ihtiyaç duyan bir diğer konu onun tasavvufî meşrebidir. Farklı kalemlerin yaptığı çalışmalarda Nâcî'nin Bektâşilik, Rifâîlik ve Mevlevîlik ile ilgisi üzerinde durulmuştur.

2.2.Muallim Nâcî'nin Bektâşiliği

Alevîlik ve Bektâşilikle ilgili yakın zaman çalışmalarından *Alevi-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*'nde Nâcî'nin Bektâşî olduğu, eski İstanbul ârifleri ve Bektâşîlerinin kendisini "Mesûd-ı Harabâtî" adıyla tanıdıkları ve Nâcî'nin 1887 yılında Rumeli Hisârı Bektâşî dergahına müntesip olduğu yazmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra "*Ey gonce, açılma, yürü nâdan arasında/ Hiç gül mü biter hâr-ı mugaylan arasında*" ve "*Câm-ı aşkın nûş edip hayran olan Bektaşîleriz/ Neşâyâb-ı halka-yı rindân olan Bektaşîyiz*" beyitleri ile

39. Nâcî, *Terkîb-i Bend*, 4.

40. Nâcî, *Fürûzân*, 35.

41. M. Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler: 5 Muallim Naci Efendi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016), 511.

42. Nâcî, *Fürûzân*, 29; a.mlf., *Terkîb-i Bend*, 3.

başlayan iki şiir Nâcî'nin şiiri olarak gösterilmektedir.⁴³ Ne var ki herhangi bir delil gösterilmeksizin verilen bu bilgilerde Nâcî'nin vefat târihi dahil tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki II. Mahmud'un 1826 yılında yeniçeri ocağının kapatılmasının ardından Bektâşî dergâhlarını kapatması ve 1887 yılına gelindiğinde İstanbul'da açık bir Bektâşî dergâhının bulunmadığıdır.⁴⁴ Bu bilgileri sorgulamaya neden olan ikinci husus ise yukarıda Nâcî'ye atfedilen iki şiirin de Nâcî'nin hayatında ve vefatı sonrasında basılan şiirleri arasında yer almamış olmasıdır.⁴⁵

Bedri Noyan da *Bütün Yönleri ile Bektâşîlik ve Alevilik* kitabında Nâcî'yi Bektâşî şairler arasında göstermiş ve “Nâcî” adını Bektâşîliğe intisâbı ile aldığını ortaya atmıştır. Ona göre Nâcî'nin Bektâşîlere kötülük etmiş II. Mahmud Türbesi'nin bahçesine medfûn oluşu bir talihsizliktir ki aslında bu durum verdiği bilgilerde kuşku içinde olduğunu da göstermektedir.⁴⁶ Oysa ki Nâcî bizatihi Ahmet Mithat Efendi ile yazışmalarını ihtivâ eden *Muhâberât ve Muhâverât* isimli eserinde Nâcî mahlasını nasıl aldığını anlatır:

“Ne zaman Nâcî oldum bilir misiniz? Söyleyeyim: Azîz Efendi'nin “Muhayyelât” nâmındaki kitabını ele geçirebilip de kemâl-i şevk ile mütâlaa ettiğim zaman”⁴⁷

Muallim Nâcî Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ında “Kıssa-i Nâcî ve Şâhide” başlıklı hikâyesinde geçen Nâcî Billâh karakterinden⁴⁸ etkilenmiştir. Hikâyede Nâcî Billâh güzelliği ile meşhur Şâhide'nin imtihanından geçmekle birlikte devrin kutbu Kübrevî şeyhi tarafından halifelîğe layık görülen bir karakterdir.

Nâcî'nin tüm nazım ve nesrinden hareketle Bektâşî olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Adem Ceyhan *Emsâl-i Ali*'ye yaptığı tercümede “Muallim Nâcî Bektâşî mi?” başlığı altında konuyu ele almakta ve

43. İsmail Özmen, *Alevi-Bektâşî Şiirleri Antolojisi* (Ankara: Saypa Yayın-Dağıtım, 1998), 4/315-316.

44. Mehmet Şeker, “Bektâşî Tekkeleri Hakkında II. Mahmud'un Fermânı”, *İslâmî Araştırmalar Osmanlıya Dair 3-4 Özel Sayısı* 12/3-4 (1999), 273-276; Gülay Yılmaz, “Bektâşîlik ve İstanbul'daki Bektâşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies* 45/45 (2015), 97-136.

45. Söz konusu şiirler Muallim Nâcî'nin kitaplara girmiş ve girmemiş bütün şiirlerinin derlendiği M. Kayahan Özgül'ün *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler: 5 Muallim Naci Efendi* eserinde de yer almamaktadır.

46. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevilik* (Ankara: Ardıç Yayınları, 2003), 6/244-246.

47. Ahmet Mithat - Muallim Nâcî, *Muhâberât ve Muhâverât* (İstanbul: y.y., 1311/1893-1894), 139-141.

48. Giritli Ali Aziz Efendi, *Muhayyelât* (İstanbul: Bilge/Kültür/Sanat, 2017), 257.

Nâcî'nin Ehl-i beyte dâir şiirlerinden dolayı Bektâşî gösterilmek istendiğini belirtmektedir.⁴⁹ Görülen o ki Nâcî'nin Hz. Peygamber ile birlikte Ehl-i beyt ve şühedâ-yı Kerbelâ'ya olan derin hürmeti ve bu hürmetin şiirindeki yansımaları Bektâşî zümrenin Nâcî'yi sahiplenmesine neden olmaktadır.

2.3. Muallim Nâcî'nin Rifâîliği

Nâcî'nin Rifâîlik ile ilgisini kuran husûs Ahmed er-Rifâî'nin hikmetlerinden sekiz tanesini seçerek tercüme ve şerh ettiği *Hikemü'r-Rifâî* isimli eseri ve önsözünde yer alan ifâdeleridir. Nâcî bu eserin bazı kısımlarını tercüme cesâretini göstermesine sebep olan âmili “Muhammed Ebu'l-Hudâ Efendimiz” ifâdesiyle işaret ettiği Ebu'l-Hudâ Sayyâdî (ö.1909) olarak açıklar ve ona duyduğu hürmet ve ta'zîmi şu kelimelerle satırlara döker:

“...Nâşir-i envâr-ı hakikat, mürşid-i erbâb-ı tarîkat olan cedd-i kerîmlerinin urefâ-yı ümmete pek kıymetdâr bir yâdgârı bulunan risâle-i mezkûrenin şerhine himmet ve bu sûretle de bi'l-cümle ehl-i İslâm'a ve husûsiyle uşşâk-ı âl ü evlâd-ı kirâma bir büyük hizmet etmiş olduklarından dolayı Ebu'l-Hudâ Efendi hazretlerine ne kadar arz-ı takdîrât ve ta'zîmat olunsa hakkıyla ifâ-yı vecîbe-i şükrân edilmiş olamaz....Böyle bir cesârette bulunuşum *Risâle-i Ahmedîyye*'nin hâvî olduğu cümlelerin Ebu'l-Hudâ Efendi hazretleri tarafından fasîh ve belîğ ibâret-i vâziha ile şerh edilmiş olmasındandır. Yoksa öyle bir gavs-ı a'zamın her biri bir cihân-ı ma'rifet olan hikem-i azîmesine dâir- velev beş on satırdan ibâret olsun- söz söylemek hadd-i âcizânemin bütün bütün fevkinde görünüyordu. Ebu'l-Hudâ Efendi hazretleri o şerhi elbette Hz. Pîr'in imdâd-ı rûhâniyetiyle yazmış oldukları gibi ben de bu eseri zât-ı âlî-i fâzîlânelerinin ma'rifet-i mevrûse ve meksûbelerinden istimdâd ile yazmağa cür'et ediyorum”⁵⁰

Muallim Nâcî'nin *Hikemü'r-Rifâî*'yi kaleme aldığı 1887 yılında Ebü'l-Hudâ Sayyâdî Rumeli Kazaskeri ve Rifâîyye tarîkatının İstanbul'daki en güçlü temsilcisi olarak bulunmaktadır.⁵¹ Muallim Nâcî *Hikemü'r-Rifâî*'yi telif ederken Ebü'l-Hudâ Efendi'nin *Kalâidu'l-zeberced alâ hikmeti mevlânâ*

49. Adem Ceyhan, *Emsâl-i Ali* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2011), 17.

50. Muallim Naci, *Hikemü'r-Rufâî* (b.y.: Matbaa-i Âmire, 1304/1886), 6-8.

51. Butros Ebû Manneh, “Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü'l-Hudâ es-Sayyâdî”, çev. İrfan Gündüz, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-8-9-10 (1989-1995), 385.

*el-gavs eş-şerîf er-Rifâî Ahmed*⁵² ismiyle yapmış olduğu Arapça şerhten istifâde etmiş ve bu cesâreti Ebu'l-Hüdâ Efendi'nin mâneviyâtından istimdâd ile kaleme aldığını belirtmiştir. Muallim Nâci'nin Ebü'l-Hudâ Efendi için yazdığı yukarıdaki satırlar Nâci ile Ebü'l-Hudâ Efendi arasında muhîblikten öte bir mürid-mürşîd ilişkisinin varlığını düşündürmüştür.⁵³

Bununla birlikte Nâci bilhassa tanışmış olduğu devrinin mutasavvıflarını belirtmekten çekinmediği *Esâmî*'si dahil diğer eserlerinde Ebü'l-Hudâ Efendi ile yakın temas ettiğine dâir herhangi bir paylaşımında bulunmamıştır.

2.4. Muallim Nâci'nin Mevlevîliği

Nâci'nin tasavvufî meşrebi ile söylenecek en kuvvetli ifâde onun Mevlânâ ve Mevlevîliğe duyduğu derin muhabbet ve bağlılıktır. Muallim Nâci Mevlevîdir. Veled Çelebi İzbudak (ö. 1953) Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kaldığı sürece Hüseyin Fahreddin Dede (ö. 1911) vesîlesi ile tanıştığı Mevlevîleri *Hâtıralar*'ında "İstanbul'da tanışıp sohbetlerinden istifâde ettiğim Mevlevî mensûbu zâtlar şunlardır" şeklinde kaydetmekte ve listede Muallim Nâci'yi kayınpederi Ahmed Midhat Efendi ile birlikte zikretmektedir.⁵⁴ Osman Fahri ise Muallim Nâci'yi vefâtından bir hafta önce Fatih'te Mesnevîhân Es'âd Dede'nin (ö. 1911) huzûrunda *Mesnevî* dinlerken gördüğünü dile getirmekte ve bu vesîle ile Nâci'nin beşten fazla *Mesnevî*'yi hatmettiğini belirtmektedir. Ona göre Nâci çocukluk çağından itibâren Mevlânâ'ya bağlıdır.

"Merhûm'un bilhassa Cenâb-ı Mevlânâ'ya meftûniyet-i ma'neviyesi olup, "Ömer" in Çocukluğu" makâlesinde bunu alenen beyân etmiş ve zâten ber-hayât iken *Mesnevî-i Şerîf*'i beş def'adan ziyâde hatmeylemiş idi. *Mesnevî-i Şerîf*'i hemân kâmilten ezberinde bulunduğu ve o dekâyık-ı hikemiye ve ârifânesinde sık sık Mesnevî'den ebyât-ı âliye yazarak letâfet-i makâline berekât-dehâ letâfet-bahş olurdu. Hatta hiç unutamam abd-i âciz Cenâb-ı muallimi vefâtından bir hafta mukaddem Fatih Câmî-i

52. Ebü'l-Hüda Efendi Muhamemd b. Ali es-Sayyâdî, *Kalâidü'z-Zeberced alâ Hikem-i Mevlânâ el-Gavsü's-Şerîf er-Rifâî Ahmed* (Beyrut: Dâru'l-Beyrût, 1429/2008), 439.

53. Muharrem Varol, *II. Abdülhamid'in Danışmanı Ebü'l-Huda Sayyadî'nin Hayatı Eserleri ve Tesirleri* (1850-1909) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 41.

54. Veled Çelebi İzbudak, *Tekkeden Meclise Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları*, nşr. Yakup Şafak - Yusuf Öz (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 57.

Şerîf’inde Mesnevî-hân Es’ad Dede hazretlerinden *Mesnevî* dinlemekte iken gördüm.”⁵⁵

Muallim Nâci Mevlvî oluşunu şiirinde ilk kez *Şerâre*’de yer alan kıt’a ile ikrâr eder: *Meyyâl-i hevâdır dil-i bî-temkînim/ İsyân ile iştigaldir âyînim/ Nâci yine etmekteyim ümmîd-i necât/ Ben bende-i dergâh-ı Celâleddîn’im*.⁵⁶

Ömer’in Çocukluğu’nda ise Nâcî’nin gönlünde Mevlânâ ve *Mesnevî* muhabbetinin nasıl tecellî ettiği ile ilgili kıymetli bilgiler bulunur:

“Zâhirâ bir tarîkate intisâb etmemek husûsunda biz dahi isr-i pedere iktifâ eyledik. Bununla berâber eizze-i kirâm hazerâtına ve tarîkat-ı sahîhalarına belki pederimizden ziyâde ta’zîm ederiz. Fakat bizde bir tecellî vâkî’ oldu. *Mesnevî-i Şerîf* okuduk, gönlümüzü cezb etdi. En ziyâde Mevlvîleri sevdik. Binâenaleyh en ziyâde emîrû’l-âşîkîn Mevlânâ Celâleddîn hazretlerine intisâb-ı kalbî peydâ eyledik. İttihâd-ı ma’nevîye nazaran Hazreti Mevlânâ’yı sevmek, kâffe-i evliyâyı sevmek demek olduğundan emîniz Kaddesallâhu Teâlâ esrârahüm.”⁵⁷

Esâmî’de Mevlânâ şu cümlelerle yer alır:

“Celâleddîn Rûmî “Muhammed” tarîkat-ı aliyye-i Mevleviyyenin pîr-i bî-nazîridir ki “Hz. Mevlânâ” ünân-ı âlîsîyle şöhre-i âfâkdir. Hz. Ebûbekir ahfâdından ve ümmetin asfiyâ-ı sıddîkî nihâdından olan Sultanü’l-Ulemâ Şeyh Muhammed Bahâeddîn Veled’in ferzend-i mükerrerimidir. ...Müşârü ileyhin büyüklüğünü ta’rîf için *Mesnevî-i Şerîf*’i göstermek kâfi görünür. Şeyh Gâlib’in dediği gibi: “Peygamber-i Rûm dense lâyıık”. Mevlânâ Câmî’nin i’tirâf-ı hak-gûyânesi meşhûrdur: *Ân ferîdûn-ı cihân Ma’nevî/ Bes bûd burhân-ı kadreş Mesnevî/ Men çi gûyem vaf-ı ân Âlî-cenâb/ Nîst peygamber velî dâred kitâb*⁵⁸

Nâcî’nin “Hz. Mevlânâ” başlıklı bir kasîde ile Şeyh Galib’in terci’-i bendine yapmış olduğu bir tazmîni bulunduğunu tespit eden Özgül *Tercümân-ı Hakikat’in* 24- 25 Ağustos 1882 tarih, 1268-1269 sayılı kısmında yayınlanan her iki şiirin kitaplarına girmediğini belirtir.⁵⁹ Şiir’de Nâcî Hz. Mevlânâ’yı “zaîflerin mürebbsi”, “ehl-i necâtın mutâfî” ve *Mesnevî*’yi” âriflerin mürşîdi” olarak vasfetmektedir.

55. Fahri, “Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman”, 230.

56. Muallim Nâci, *Şerâre* (İstanbul: Matbaa-i Ebûzziya, 1301/1884), 13.

57. Nâci, *Sünbüle Ömer’in Çocukluğu*, 194.

58. Muallim Nâci, *Esâmî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891), 102-103.

59. Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler*, 485.

Meded-res-i zuâfâdır Cenâb-ı Mevlânâ
Mürebbi-i urefâdır kitâb-ı Mevlânâ
Uyûn-ı ehl-i dile kühl-i nûr-bahşâdır
Türâb-ı bâb-ı kerâmet-meâb-ı Mevlânâ
Dem-i mükerrer-i i'câz-ı nûr-ı Meryem'dir
Verir hayât-ı kulûba hitâb-ı Mevlânâ
Nühüfte hüsn idi ebsâr-ı ehl-i âlemden
Tekellümünden açıldı nikâb-ı Mevlânâ
Nasıl tavâfî için şevka gelmesin Nâcî
Mutâf-ı ehl-i necât oldu bâb-ı Mevlânâ

Nâcî Şeyh Gâlib'in "Ah mine'l-aşki ve hâlâtîhi" vâsıtalı tercî-i bendine yapmış olduğu tazmînde ise aşk; "reh-nümâ", Hz. Mevlânâ; "ârif-i râz-ı nihân" ve "pâdişâh-ı âşikan", *Mesnevî* "âb-ı bekâ", bakırı altına dönüştüren iksîr ve münkîre pençe vuran arslandır. Nâcî şiirinin devâmında Hz. Mevlânâ'nın dergâhını ziyâret arzûsunu dile getirir ve bu hususta Mevlânâ'dan istimdâdda bulunur.

Âb-ı beka Mesnevî-i pîrdir
Altın eden misleri iksîrdir
Pençe-zen-i münkîr olur şîrdir
Nâyde Yâ Rab bu ne te'sîrdir
 .....
Oldum senin feyzine müştâk-ı cân
Dergehine istiyor olmak revân
Lutf kıl ey ârif-i râz-ı nihân
El-meded ey pâdişâh-ı âşikan
"Ah mine'l-aşki ve hâlâtîhi
Ahraka kalbî bi-harâratihî"⁶⁰

Mektuplarım'da Mesnevî'yi "mürşidü'l-en'âm" tâbiri ile vafeden Nâcî *Mesnevî*'yi şerh eden ismini belirtmediği şârihi şu cümlelerle tebrîk eder:

"*Mesnevî mürşidü'l-enâmdır. Onun bu yolda tercüme ve şerhi hakîkaten bir muvaffakiyet-i azîmedir. Bu muvaffakiyetlerinden dolayı Mevlânâ-şinâs olan umûm nâs zât-ı devletlerini tebrîke şitâbân olsalar ahrâdır.*"⁶¹

60. Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler*, 503-504.

61. Nâcî, *Muallim, Mektuplarım*, 100-101.

Nâcî *Mesnevî*'den iktibas, tercüme ve şerhlerde bulunmak ve şiirde *Mesnevî*'ye telmihlerde bulunmak gibi pek çok seçenikle *Mesnevî* ile irtibatını canlı tutmuştur.⁶² Nâcî'nin *Yâdigâr-ı Nâcî* ve *Muhâberât ve Muhâverât*'ında yer alan aşağıdaki iki beyit bu iktibas ve telmihlerine birer örnektir.

Pek büyüktür ol makâm-ı ma'nevî
*'Bâ ki gûyem der cihân' der Mesnevî"*⁶³
Şâîrîm, sözlerimi dinleyecek gûş ararım
*Âşıkım, hâlimi fehmeyleyecek hûş ararım*⁶⁴

2.5. Muallim Nâcî'nin Mutasavvıf Çevresi

Muallim Nâcî farklı tarikatlara bağlı mutasavvıf dostları olan bir yazardır. Çocukluğunda Hacı Ali Efendi şahsında mutasavvıflara duyduğu ünsiyet yerini ilk gençliğinde Yenişehirli Avni Bey'e (ö. 1883) bırakmış gözükmetedir. Yenişehir'li Avni Bey ile cinâyet mahkemesi kâtibi olarak görevli olduğu sırada karşılaşan Muallim Nâcî Avni Bey'in sohbetinde bulunmuştur. *Mesnevî*'nin en güzel beyitlerini Yenişehirli Avni Bey'den dinlediğini belirten Nâcî Avni Bey'in yönlendirmesi ile Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-haķîka ve şeri'atü't-tarîka* isimli eserinden on beş beyti tercüme ederek *Teâvün-i Aklâm* dergisinde yayınlamıştır.⁶⁵ Avni Bey ile irtibatını İstanbul'a dönüşünde de sürdüren Nâcî⁶⁶ Avni Bey'in vefâtından sonra *Yâdigâr-ı Avnî*'yi telif ederek ona duyduğu vefâyı yerine getirmiştir.⁶⁷

Nâcî Esâmî'de dönemi Mevlevî'lerine ayrı bir önem vermiştir. Beşiktaş Mevlevihânesi on beşinci şeyhi Hasan Nazif Dede (ö.1278/1861) ve Konya Mevlânâ Dergâhı yirmi dördüncü postnişini Mehmed Saîd Hemdem Çelebi(ö. 1859) Nâcî'nin müstakil madde olarak işlediği Mevlevîlerdir. Nâcî Hemdem Çelebi'nin oğlu Konya Mevlânâ Dergâhı yirmi dokuzuncu

62. Muallim Nâcî, *Mektuplarım* 45: *Sâib'de Söz* (Kostantiniye: y.y., 1304/1886), 26-28, 35,62; a.mlf., *Mütercem* (Kostantiniyye: Kitapçı Arakel, 1304/1887), 89; a.mlf., *Medrese Hâtraları* (İstanbul: y.y., 1302/1885), 19-26.

63. Muallim Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, nşr. Şeyh Vasfî (İstanbul: Asaduryan Matbaası, 1314/1897), 56.

64. Nâcî, *Muhâberât ve Muhâverât*, 80-81.

65. Tansel, Muallim Nâcî'nin Dîni Eserleri", 175.

66. Muallim Nâcî, "Avni Bey", *Mecmuâ-i Muallim* (İstanbul: Mihran Matbaası, 6 Kanunussânî 1305/1888) no:15/57.

67. Muallim Nâcî, *Yâdigâr-ı Avnî* (b.y.: y.y., 1303/1886), 48.

postnişini Abdülvâhid Çelebi (ö. 1907) için “Hâlen postnişin-i dergâh olan reşâdet-meâb Abdülvâhid Çelebi Efendi hazretleri müşârün-ileyhin mahdûm-ı âlileridir” demekte ve Bahariye Mevlevihânesi on altıncı postnişini Hüseyin Fahreddîn Efendi (ö. 1911) ile tanışıklığını “Müşârün-ileyhin mahdumları olarak el-yevm (1890) Bahariye Dergâhı postnişini bulunan Şeyh Hüseyin Efendi hazretlerini zamanımız kirâm-ı urefâsından olmak üzere tanırız” cümlesi ile ortaya koymaktadır.⁶⁸

Görüldüğü üzere Muallim Nâci Yenişehirli Avnî vesîlesi ile Maçka Mevlevihânesi olarak da bilinen Beşiktaş Mevlevihânesi'nin müdâvimleri arasında bulunmuş ve Mevlevihânenin mensûpları ile yakın dostluklar kurmuştur. Son dönem Mevlevî şeyhi Veled Çelebi İzbudak (ö. 1953) Muallim Nâci ile dostluk kuran Mevlevî şeyhleri arasındadır. Muallim Nâci'ye duyduğu hürmeti;

“Kendisinin yegâne emeli ve mesleği bu hayât-ı âzâdegî idi. Öldü gitti, kimseye minnet etmedi ve zarûret ve ihtiyâcından bir ferde bahs eylemedi. Kanû', sabûr, müstağnî, vakûr bir zât idi.”cümleleri ile dile getiren Veled Çelebi Nâci ile henüz Konya'da bulunduğu yıllardan itibaren haberleştiklerini ve İstanbul'a geldikten sonra Nâci'nin kayınpederi Ahmet Mithat Efendi'nin konağında hürmet ve himâye gördüğünü ifâde etmektedir.⁶⁹ Yakup Şafak Muallim Nâci'nin Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet*'inin baş tarafına yapmış olduğu “İrşâdât-ı Gazzâlî” isimli eseri ile birlikte daha önce yayınlanmamış bazı yazılarının Veled Çelebi İzbudak'ın arşivinde bulunduğunu ortaya çıkarmış ve Veled Çelebi'nin Nâci hakkındaki “Kendisiyle hayli zaman müşerref olup sohbetlerinden müstefiz oldum. Nâci ile dostluğum var. Çok görüştük, âlemler yaptık” tespitlerine yer vermiştir.⁷⁰

Mithat Bahârî Beytur'dan öğrendiğimiz bilgiye göre Muallim Nâci'nin dâima takdîr ile yâd ettiği bir diğer Mevlevî büyüğü Mesnevihân Gelibolulu Hâce Tâhir Efendi'dir.⁷¹ Gelibolulu Tâhir Efendi'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Nakşibendi şeyhi Mesnevihân Hasan

68. Nâci, *Esâmî*, 429,435; a.mlf, *Osmanlı Şâirleri*, 326.

69. İzbudak, *Tekkeden Meclise*, 57.

70. Yakup Şafak, “Mecmuâ-i Muallim'in Basılmayan Yazıları ve “İrşâdât-ı Gazzâlî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (2000), 158.

71. Beytur, *Pîr Aşkına*, 16.

Hüsâmeddîn Efendi'nin (ö. 1864) talebesi olduğu ve ⁷² Nâcî'nin yakın arkadaşısı Şeyh Vasfî Efendi'nin Gelibolulu Hâce Tâhir Efendi'den Mesnevî okuduğu bilinmektedir.⁷³

Muallim Nâcî'nin son yıllarında *Mesnevî* halkasında bulunduğu Mevlevî şeyhi Mesnevhân Mehmed Es'ad Dede'dir (ö. 1911). Ahmed Avni Konuk ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin de şeyhi bulunan Mehmed Es'ad Dede vefatına değin Fatih Camii'nde *Mesnevî* okutmuştur.⁷⁴ Osman Fahri'nin ifâdelelerinden hareketle Nâcî'nin vefatından önce Mehmed Es'ad Dede'den *Mesnevî* dinlediği anlaşılmaktadır.⁷⁵

Muallim Nâcî'nin âdeta mürid- mürşid ilişkisi derecesinde dostluk kurduğu mutasavvıf ise “refîk-i şefîk” olarak vassaf ettiği Fatih Draman'da Kefevî Tekkesi postnişini olan Şeyh Vasfî Efendi'dir (ö.1909). Şeyh Vasfî Efendi Nakşibendî tarîkına müntesip bir şeyh olmasının yanı sıra Muallim Nâcî'nin edebî çizgisini devam ettiren bir şâirdir. Recâizâde Mahmud Ekrem ve Nâcî arasındaki tartışmalarda Şeyh Vasfî Efendi Nâcî'nin yanında saf tutmuştur.⁷⁶ Vassaf, Nâcî ve Şeyh Vasfî arasındaki irtibâta;

“Kefevî Tekkesi şeyhi Vasfî Efendi (ö. 1909) meşhur Muallim Nâcî Edebiyât ekolüne bağlı, esâtize-i şuarâ arasındadır. Muallim Nâcî merhûm ile çok zamanlar hem-bezm-i ülfet olmuştur. Muallim Nâcî ile birlikte Tercümân-ı Hakîkât, Saâdet, Mürüvvet gazetelerinde çalışmıştır. İstanbul'un her sınıftan halkıyla görüşür, rind meşrep bir zâttır.” cümleleri ile dikkat çekmektedir.⁷⁷

Şeyh Vasfî Efendi Muallim Nâcî'nin “Mes'ûd-i Harabâtî” mahlasıyla kaleme aldığı şiirlere nazîreler yazmış, Nâcî ile birlikte *Şöyle Böyle* isimli eseri telif etmiştir. Şeyh Vasfî Efendi için Nâcî'nin hemdemi demek yanlış olmaz. Nitekim Nâcî edebî açıdan Şeyh Vasfî'yi yetiştirirken, çoğu zaman Nâcî'nin kırılğan gönül dünyâsı da Şeyh Vasfî Efendi'nin saâdehânesinde tedâvî olmuştur. Annesinin vefâtının ardından geçirdiği zor günlerini

72. Hasan Gökçe, *Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hayatı Sanatı ve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 70.

73. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/261.

74. Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/469.

75. Fahri, “Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman”, 230.

76. Mustafa Özseri, “Şeyh Vasfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 71.

77. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/261.

Şeyh Vasfî'nin evinde atlatan Nâcî, Bursa, İnegöl, Söğüt gezisinde de yakın arkadaşı Şeyh Vasfî Efendi'yi yanından ayırmamıştır.⁷⁸

Şeyh Vasfî Efendi Muallim Nâcî'nin vefatından sonra Nâcî'nin o güne kadar kitaplara girmemiş şiir ve manzûmelerini *Yâdigâr-ı Nâcî* adıyla yayınlamıştır.⁷⁹ Öte yandan Muallim Nâcî'nin kendisine vasiyeti olarak kabûl ettiği Mevlânâ ve Sâdî gibi mutasavvıflardan eğitim ve öğretim dünyasında yararlanılması arzusunu *Reyâhîn* isimli eseri ile yerine getirmiştir.⁸⁰

Nâcî'nin kısa hayat serüveni içinde dâima ilmî, edebî ve irfânî yükselişe karşı kanat çırpmış bir isimdir. Dört kez şeyhülislâm, Meclis-i Meşâyih reîsi ve Cemiyet-i Sûfiyye başkanı olarak vazife yapan Şeyh Mûsâ Kâzım Efendi (ö. 1920) Muallim Nâcî ve kayınpederi Ahmed Midhat Efendi'nin hocası olmuş ve Nâcî'nin son yıllarında kendisine *İlm-i Kelâm*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Mir'ât* dersleri okutmuştur.⁸¹ Mûsâ Kâzım Efendi, Muallim Nâcî'nin vefatı sonrası yaptığı bir açıklamada onun yüksek ilmî isti'dâdına şu cümlelerle işâret etmiştir:

“Eğer Nâcî'nin ömrü vefâ edip de beş sene daha meşgûl-i ilm ü irfân olsa idi, hakîkaten meşâhir-i ulemâdan dahi olacağında şüphe yokdu”⁸²

Muallim Nâcî edebiyat ve tasavvuf dünyasının önemli isimlerini yetiştirmiş ve etkilemiştir. Bu etki onun muallim tarafının bir tezâhürü olarak talebelerindeki isti'dâdı farketmek ve yönlendirmek şeklinde kendisini göstermiştir. Tevfik Fikret ve Mehmet Akif Ersoy Nâcî'nin Galatasaray Sultânî'si ve Mülkiye Mektebi'nde hocalık yaptığı önemli talebeleridir.⁸³ Ümmü Kenan Dergahı Şeyhi Kenan Rifâî (ö. 1950) ise Nâcî'nin rahle-i tedrîsinden geçmiş bir mutasavvıf olarak dikkat çeker. Sâmihâ Ayverdi *Yolcu Nereye Gidiyorsunuz*⁸⁴ ve Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık isimli eserlerinde Nâcî'nin Galatasaray Sultânî'si'nde talebesi olan Kenan Rifâî'ye gösterdiği muhabbete dâir şu bilgileri aktarır:

78. Muallim Nâcî'nin Şeyh Vasfî ile yakınlığı için bk. Gökçe, *Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî*, 166-188; Salâhi, *Muallim Nâcî*, 43.

79. Muallim Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, nşr. Şeyh Vasfî (İstanbul: y.y., 1314/1897), 112.

80. Şeyh Vasfî, *Reyâhîn* (İstanbul: Mihran Matbaası, ts.), 70.

81. Salâhi, *Muallim Nâcî*, 44.

82. Fahri, “Tarih-i Nüveys Selâtin-i Âl-i Osman”, 230.

83. Mustafa Miyasoğlu, “Muallim Naci Üzerine”, *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım1974), 20; M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/432.

84. Sâmihâ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsunuz* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2016), 148-149.

“Bu pek sevdiği talebesine, şiir okuma kabiliyetinden dolayı “orator” ismini takan ve her fırsatta onun için telmihli bir beyit yazdıran Muallim Naci, bir seferinde de “Dünyada yok senin gibi ceylân mısın nesin/ Bu hüsn-i hadle Yusuf-ı Ken’an mısın nesin?” diye sorar. O hafta evde beraber okudukları bu iki mısırâlık suâle anne şu cevâbı gönderir: “Ceylân dahi Beni âdemle yekvücut/ Had çemen hem Yusuf-ı Ken’an muvakkat”. Mektepten çıktıktan sekiz on sene sonra bir gün köprü üstünde karşılaştığı Muallim Nâci’ye “Beni unuttun mu hocam?” diye sorması üzerine, Nâci: “Ah, unutulur mu Ken’an illeri, unutulur mu Kenan illeri? diye bütün bir gönül fevâriyle cevap vermiştir.”⁸⁵

Şeyh Vasfi Efendi, Veled Çelebi ve Kenan Rifâi’nin yanı sıra Neyzen Tefik, Mevlvî Muallim Feyzi, Mevlvî, Kadîrî ve Bektâşi meşreb Hersekli Ârif Hikmet Bey, Mevlvî-Nakşi şâir Hoca Neş’et Efendi, Üsküdar’lı Talat, Melâmî şâir Ahmed Hamdi Bey’de⁸⁶ Muallim Nâci mektebinin mutasavvıf edîpleri arasında sayılmaktadır.⁸⁷

3. Muallim Nâci’nin Eserlerinde Tasavvuf

Tanzimat fermânı ile girilen Batılılaşma sürecinde Nâci doğu ve batı arasında köprü görevini üstlenmiştir. İleri yaşta Fransızca’dan tercüme yapabilecek derecede Fransızca öğrenmesi ve batıyı yakinen tâkibi ruh dünyâsını beslediği geleneğin dinamikleri ile arasına mesâfe koymasına neden olmamıştır. Yazılarında ve şiirlerinde La-Fontane ile Sâdî, Montaigne ile İmam Rabbânî, Newton ile Hz. Ali, Bafon ile İmam Gazzâlî aynı satırda bulunur.⁸⁸

Muallim Nâci bilhassa mükâşefe ehli âriflerin sözlerine dikkat kesilmiştir. Ona göre âriflerin her bir sözü bir hikmete müsteniddir, dolayısıyla evliyânın ilk bakışta akla ters düşen cümlelerinden şüphe edilemez.⁸⁹

85. Sâmihâ Ayverdi vd., *Kenan Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017), 26.

86. Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Elif Kitabevi, 2006), 321; Ahmed Cahid Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler* (İstanbul: H Yayınları, 2009), 96.

87. Cevat Refi Ulunay, *Takvim’den Bir Yaprak*, “Fikret’in Ölüm Yıldönümü”, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği*, Taha Toros Arşivi, 11498/11952.

88. Muallim Nâci, *Tâlim-i Kıraat İkinci Kısım: Tehzîbü’l-Ahlâk ve Islâh-ı Nefs* (İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1310/1904), 20-21.

89. Nâci, *Medrese Hâtıraları*, 19.

Naci'nin batılı yazarlar ve eserlerini değerlendirirken konunun tasavvuf edebiyâtındaki izdüşümlerini aradığı görülür. Mektup türünü tartıştığı *Şöyle Böyle*'de Corneille'nin *Kanûn-ı Tıbb*, Fontenel'in *Kesret-i Avâlim* ve Jean Jacques Rousseau'nun *Nouvelle Helouse* ve Montesquieu'nun *Lettres Persanes* isimli eserlerine karşı şarktan verdiği örnek İmam Rabbanî'nin *Mektûbât*'ıdır:

“Ez cümle ekâbir-i ehl-i tasavvufdan müceddid-i elf-i sâni ünvan-ı mefharetini almış olan İmam Rabbanî'nin “*Mektûbât*”ı mütâlaasından hakikaten istilzâz ve istifâde olunur bir cild-i güzîn değil midir?”⁹⁰

Nâci'yi dönemi kültür dünyasının aydınlanma perdesi altında sorgusuz suâlsiz batıya dönük tutumu son derece rahatsız etmektedir. Kendi geleneği ile arasına mesâfe koymuş bu kişilerin, İbnü'l-Arabî'yi Volter kanalı ile duymalarına karşın şeyhin “Teemmel sûtûre'l-kâinatı fe-innehâ/ Mine'l-melâi'l-a'lâ ileyke resâilü” (Kâinatın satırlarını düşün çünkü onlar /Sana melâi'l-a'lâdan gelen mektuplardır) şeklindeki hikmetlerine itibâr etmeyişlerini eleştirir. Ona göre bu temelsiz öykünmenin sebebi kendi hazînesinden habersizlik kadar dîni ve millî olana duyulan istihzâdır: “Bunun sebebi o zâtın Volter'i bir hakîm-i muhterem, şeyhi ise hayâlât-ı tasavvufiye ile uğraşır bir âdem olmak üzere telakkî etmekte olmasıdır.”⁹¹

Nâci konuyla ilgili tespitlerini *Medrese Hâtıraları*'nda da sürdürür:

“Urefâ-yı İslâm'ın böyle birçok sözleri vardır ki âsâr-ı garbiyeye hasr-ı temâyül ettikleri cihetle kütüb-i milliyemizin mütâlaasına vakit bulamadıklarından gençlerimizce meçhûl kalmaktadır. Bereket versin, bu sözlerden bir haylisi Avrupa meşâhîrinin ağızına düşmüş olduğundan mâliki olduğunu bilmediği emvâl-i kıymetdârı dellâl elinde görerek beğenen adam gibi bizde bunları onların âsârında gördükçe istihsân ediyoruz.”⁹²

Şu ana kadar daha çok dil alanında incelenmiş olan Naci'nin eserleri; konularını mutasavvıflar ve eserlerinin teşkil etmesi, sûfi sözleri ve nüktelerinin yoğunlukla kullanımı gibi hususlar dikkate alındığında yeniden tasnife ihtiyaç duyar. Nâci'nin *Hikemü'r-Rufâi*, *Emsâl-i Ali ve Mehmed Muzaffer Mecmuâsı*'nın yanı sıra *Nevâdiru'l-Ekâbîr*, *Numûne-i Sühân*, *Sâib'de Söz*, *Mütercem*, *Mektuplarım*, *Esâmî* ve *Medrese Hatıraları* isimli eserleri de içerisinde tasavvufî müktesâbatla karşılaşılan önemli kitaplardır.

90. Muallim Nâci - Şeyh Vasfi, *Şöyle Böyle* (İstanbul: Matbaa-i A.K. Tozluyan, 1302/1885), 108.

91. Muallim Nâci, “Mukaddime”, *İmdâdü'l-Midâd* (b.y.: y.y., 1302/1886), 3-4.

92. Nâci, *Medrese Hâtıraları*, 242.

Nâcî'nin Hamîdiye Kütüphânesinde yaptığı çalışmalar esnâsında İslâm büyüklerine âit anlamlı sözleri toplayarak oluşturduğu *Nevâdirü'l-Ekâbir*⁹³de yer alan nüktelerin çoğu mutasavvıflara aittir. Hz. Ali, İbrahim bin Ethem, Hâtem-i Asamm, İbnü'l-Mübârek, Fudayl bin İyaz, Hasan-ı Basrî, Mahmud Sebüşterî, Mevlânâ, Fudayl bin Yahyâ, Hallac-ı Mansûr, Molla Muhammed Bedahşi, Abdurrahman Câmî'nin tasavvufî hallerine yer veren eser tasavvufî nükteleri ihtivâ eden bir kırkambar hüviyetindedir.⁹⁴

Nâcî'nin *Nûmûne-i Sühân* isimli eserini de bu noktada ele almak gerekir. Numûne-i Sühân üç mutasavvıf şâir olan Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-Hakâyık*'ının tevhîd kısmı, Sâdî Şîrâzî'nin Dîvân'ına âit bir gazeli ve Abdurrahman Câmî'nin Kasîde-i Bürde şerhi esas alınarak oluşturulmuş bir eserdir.⁹⁵ Nâcî serh kısmında Mevlânâ ve Sâdî Şîrâzî'nin şiirleri başta olmak üzere tasavvufî beyitlere atıflarda bulunur, Fudayl bin İyaz (ö. 187/803) ve Hâce Abdullah Ensârî'nin (ö. 481/1089) nükte ve menkıbelerine uzunca yer verir.⁹⁶

Nâcî'nin *Sâib'de Söz* isimli eseri de tasavvufî içerikli bir eserdir.⁹⁷ Sâib-i Tebrîzî'nin⁹⁸ (1087/1676) dîvânından seçilen sekiz beytin tercüme ve şerhinden oluşan eserde; beyitlerin konuları âlemin dâim ihtilâfı, söz-fiil uygunluğu, tevekkül, himmet ve diğergâmlık, hazm ve aklın yüceliğidir. Nâcî beyitleri yoğunlukla *Mesnevî*'den hikâye ve beyit iktibâsları eşliğinde şerh eder.⁹⁹

Hz. Ali'nin İslâm tarihindeki yerini teslîm etmekle birlikte tasavvuf dünyasında velâyetin çıkış noktası olarak görüldüğü bir gerçektir. Tarikat silsilelerinin hemen hemen hepsi Hz. Ali ile peygambere uzanır. Hz. Ali'nin gönülden bağlısı olarak Muallim Nâci, *Emsâl-i Ali* isimli eserinde Hz. Ali'ye ait iki yüz yetmiş vecizeyi tercüme etmiştir.¹⁰⁰

93. Muallim Nâci, *Nevâdirü'l-Ekâbir* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1303/1886), 63.

94. Nâci, *Nevâdirü'l-Ekâbir*, 10, 11, 16, 18, 27, 28, 34, 39, 40, 42.

95. Muallim Nâci, *Nûmûne-i Sühân* (İstanbul: Alem Matbaası 1307/1890), 1-56.

96. Nâci, *Nûmûne-i Sühân*, 47-56.

97. Nâci, *Sâib'de Söz*, 64.

98. Sâib-i Tebrîzî'nin tasavvufta mürşidi Şeyh Sâid-i Lenbânîdir. bk. Ali Güzelyüz, "Sâib-i Tebrîzî'nin Hayatı ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 10 (2007), 3.

99. Nâci eserde *Mesnevî*'nin birinci cildinde geçen Kazvîni'nin hikâyesini ezberinden özetlemekte ve bu vesile ile İstanbul kütüphanelerinin kapalı oluşundan yakınmaktadır. Diğer *Mesnevî* iktibâsları için bk. Nâci, *Sâib'de Söz*, 26, 28, 32-35, 51-55, 62.

100. Muallim Nâci, *Emsâl-i Ali* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuziya, 1307/1887), 39.

Mütercem Nâci'nin Arap, Fars ve Fransızcadan yaptığı mensûr tercüme-leri ihtivâ eder.¹⁰¹ Eserde tercümelerin çoğu Hz. Ali, İmam Zeynelâbidîn, Gazzâlî, İbnü'l-Fârız, Abdurrahman Câmî, Şeyh Kemal Hucendi, Hakîm Senâî gibi mutasavvıfların eserleri üzerinedir. Nâci yalnızca tercüme ile iktifa etmemiş, “mülâhaza” başlığı altında adı geçen sûfilerin tasavvufî hâlleri üzerinde detaylı tahlillerde bulunmuştur.¹⁰²

Mektuplarım, Muallim Nâci'nin içinde tasavvufî konuları işlediği bir diğer eseridir.¹⁰³ Yetmiş dokuz mektuptan oluşan eserde i'tidâl, gınâ-yı kalb, aşk ve af, nağmenin ehl-i dile te'sîri gibi tasavvuf konuları müstakil olarak işlenmiştir. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ve *Mesnevî* hikâyelerinden tercüme-lerin yer aldığı *Mektuplarım*'da Ubeydullah Ahrar, Sâdî, Abdülhâlık Gücdüvânî gibi mutasavvıfların cümleleri yoğunluk arz eder.¹⁰⁴

Nâci'nin *Esâmî'si* İslâm târihînin başlangıcından Nâci'nin yaşadığı döneme değin öne çıkmış sekiz yüz elli şahsiyetin biyografisini kapsar.¹⁰⁵ Yüz yirmi bir tasavvufî şahsiyete yer veren Nâci sahâbenin zâhidleri, Eimme-i isnâ aşere, Ashâb-ı suffe, ilk dönem sûfileri, kurucu tarîkat pîrleri, Anadolu sûfileri ve bilhassa Mevlevî, Halvetî ve Nakşi tarikatlarının meşhûr âlim, edip ve sûfilerine dair detaylı bilgiler aktarır. *Esâmî* bu yönüyle mutasavvıf isimlerin Nefâhât tercümesinden sonra ansiklopedi maddeleri olarak görüldüğü köprü bir eser hüviyetindedir.

Nâci'nin tasavvufi açıdan zenginlik arz eden bir diğer eseri *Medrese Hâtıraları*'dır.¹⁰⁶ Eserde edebiyat, tarih, din ve tasavvuf konularının yanı sıra mühim şahsiyetler on sekiz deneme altında işlenmiştir.¹⁰⁷ Akıl ve aşk başlıklı denemeler tasavvufî bakış açısı ile yazılmış müstakil metinler olup, *Letâif-i Sûfiyâne* başlıklı onuncu denemede Hasan-ı Basrî ile başlayıp Ebû Ali Dekkak ile biten on yedi mutasavvıfa dâir latîfeler yer alır.¹⁰⁸

Muallim Nâci'nin doğrudan bir mutasavvıfın eseri üzerinde yaptığı müstakil çalışması *Hikemü'r-Rifâî*'dir.¹⁰⁹ Eserin girişinde Ahmed er-

101. Muallim Nâci, *Mütercem* (Kostantiniyye: Kitapçı Arakel, 1304/1887), 160.

102. Nâci, *Mütercem*, 1-33, 42-46

103. Muallim Nâci, *Mektuplarım* (Kostantiniyye: y.y., 1303/1886), 448.

104. Nâci, *Mektuplarım*, 31-34; 66, 109, 119, 199, 223.

105. Muallim Nâci, *Esâmî* (İstanbul: y.y., 1308/1890), 431.

106. Muallim Nâci, *Medrese Hâtıraları* (İstanbul: y.y., 1302/1885), 279.

107. Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâci*, 62.

108. Nâci, *Medrese Hâtıraları*, 19-26; 229-251.

109. Muallim Nâci, *Hikemü'r-Rifâî* (İstanbul: y.y., 1304/1887), 65.

2021/Haziran/10

Rifâî'nin doğduğu yer, nesebi, lakabı ve hayâtı hakkında bilgi veren Nâcî *Risâle-i Ahmediyye*'nin Ebu'l-Fazl eş-Şâfî el-Vâsitî tarafından derlendiğine dikkat çekmektedir. Ahmed er-Rifâî'ye duyduğu ta'zîmi eserin farklı yerlerinde “gavsü'l-a'zâm”, “nâşîr-i envâr-ı hakîkat”, “mürşid-i erbâb-ı tarîkat”, “kudvetü'l-evliyâ”, “gavsü's-şerîf” hitâbları ile ortaya koyan Nâcî seçtiği sekiz hikmeti tercüme ve şerh etmiştir.

Mehmed Muzaffer Mecmuâsı Muallim Nâcî'nin 1887'de Saâdet Gazetesinde tefrika olarak başlattığı ve daha sonra kitap hâline getirdiği eseridir. Eser Tanzimat döneminde ilginç bir roman denemesi olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁰ Romanın konusu Galata Mevlevihânesi şeyhi Şeyh Gâlib'dir (ö. 1213/1799). Eserde kronolojik olarak Şeyh Gâlib'in hayatı takip edilebilmektedir. Romanın ilk bölümünde Şeyh Galib'in çocukluk ve öğrenim hayâtı, babası ve kendisi üzerinde Mevlânâ'nın himmeti, Mevlânâ Âsitânesinde çileye girmesi, âilesine yazdığı mektup, Yenikapı ve Galata Mevlevihânesi şeyhliği, III.Selim'in Şeyh Gâlib'e hürmeti, Şeyh Gâlib'in vefatı sahneleri, vefâtına düşülen tarihler ve şiirlerinden iktibaslar yer almaktadır. Eserde Şeyh Galib'e ait mektubun vesîka değeri olup olmadığı tartışılmıştır.¹¹¹

Kitabın ikinci kısmında Muallim Nâcî, Şeyh Gâlib'in yakın dostu Vâhid Efendi ve oğlu Azâde Gâlib üzerinden romanı kurgulamaktadır. Muallim Nâcî Şeyh Gâlib'e doğar doğmaz mânen evlat verilmiş Azâde Gâlib şahsında romana dâhil olur. Şeyh Galib'in mahlas değiştirmesi üzerine Sürûrî ile aralarındaki atışmalar, Muallim Nâcî ve Recâizâde Ekrem arasındaki münazaralara telmihler barındırır.¹¹² Vâhid Efendi ve oğlu Azâde Gâlib karakterinde *Ömer'in Çocukluğu*'ndan izler görülür. Vâhid Efendi'nin oğlu Mehmed Gâlib'i Şeyh Gâlib'e teberrüken getirmesi, *Ömer'in Çocukluğu*'nda oğlunun yalnızca şer'î ilimlerde değil mânâyâ da nüfûz etmesini arzulayan babasına dair anlattıkları ile kısmen örtüşür.

Eser bu yönüyle Muallim Nâcî'nin duygu ve düşünüş dünyasını görebildiğimiz bir belgeye dönüşür. Ahmed Hamdi Tanpınar konuyla ilgili şu tespitlerde bulunur:

“*Mehmed Muzaffer Mecmuâsı*'na gelince bu küçük ve dağınık kitap kadar Muallim Nâcî'yi anlatan başka bir vesîka bulunamaz. Vâkıa onun şark ve garp arasında bocalayışını, bu yüzden âdeta bir nevî müvâzaada

110. Kaçar, *Bütün Yönleriyle Muallim Nâcî*, 182.

111. Muallim Nâcî, *Mehmed Muzaffer Mecmuâsı*, sad. Seval Şahin (İstanbul: Everest Yayınları, 2017), 11.

112. Nâcî, *Mehmed Muzaffer Mecmuâsı*, 9.

yaşayışını, mizacının kendi üzerinde katlanan büyük hamlelerden ziyâde, muayyen iş üzerinde sabırlı çalışmaya müsâit olduğunu bütün eseri gösterir.”¹¹³

Romanda aşk, istiğrâk, sahv gibi kavramların¹¹⁴ yanı sıra pek çok tasavvufî mısra' ve beyit iktibasları mevcuttur.¹¹⁵

Muallim Nâci yukarıdaki eserlerinde kısmî tercüme ve şerhlerde bulunduğu tasavvufî metinlere de yer vermiştir. Hz. Ali'nin münâcaât ve Hz. Hasan'a öğütleri, Hâce Abdullah Ensârî'nin Fudayl bin. İyaz risâlesi, Senâî'nin *Tevhîd'i*, İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Râiyye* ve “*nesahtü bi-hubbî âyete'l-ışkı min kablî* mısra'lı şiiri, *İhya'nın* “Hüsnü'l-hulk” ve “Âfât-ı münâzâra” bölümleri, Sâdî Şirâzî'nin *Firkatnâme* ve Abdurrahman Câmî'nin *Hasbihâl-i Câmî*, *Kasîde-i Bür'e Tercümesi* ve Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektup tercüme yoluyla Türkçe'ye kazandırdığı tasavvufî metinlerin başlıcalarıdır.

4. Muallim Nâci'nin Şiirlerinde Tasavvuf

Nâci yazılarında ahlâkî değer ve kıymetleri yeniden ihyâ gayreti ile öne çıkan hassas bir muallim olarak karşımıza çıkarken, şiirlerinde derûnî bir îmân, peygamber ve ehl-i beyt muhabbetini ustaca işleyen coşkun bir şâir olarak bulunur.

Nâci'nin tevhîd anlayışı vahdet-i vücûdun hâkimiyeti altındadır. Zuhûr ve tecellî, merâtib-i vücûd, isti'dâd-ı ezeli gibi kavramlara şiirinde yer veren Nâci vahdet-i vücûdu zevk etmiş olduğunu defâetle yazı ve şiirlerinde aksettirir.

Varlığın karşısında “Mâ'bûdum!
Diyemez kimse, ben de mevcûdum
Biz yokuz, bizdeki vücûd senin
*Bizi var eylemekte cûd senin*¹¹⁶

113. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1956), 1/612.

114. Nâci, *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, 98.

115. Nâci, *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, 112-120.

116. Nâci, *Yâdigâr-ı Nâci*, 11.

Nâcî, İbnü'l-Arabî, Hz. Mevlânâ, Attâr, Hâfız, Sâdî ve Şeyh Gâlib'in tasavvufî neş'esi ile şiirini beslemiştir.¹¹⁷ “Şeyh-i Ekber Lisânından” başlıklı şiiri İbnü'l-Arabî neşvesinde yazılmış bir şiir olarak karşımıza çıkar.¹¹⁸

Hz. Peygamber için üç naat ve mirâcî konu edinen altmış altı beyitlik bir manzûme¹¹⁹ kaleme alan Nâcî Hz. Peygamber muhabbetini nûr-ı Muhammedîyye çerçevesinde temellendirir. Naci'nin şiirinde Hz. Peygamber; “hâce-i Levlâk”, “habîb-i Mevlâ”, “meânî-i Kur'ân”, “makam-ı fahr-ı âlem”, “hâss-ı hâssân-ı Bârgâh”, “mahrem-i evvel-i Harîm-i Hudâ”, “mürşid-i ekmel-i tarîk-ı Hudâ”, “eşref-i Benî âdem”, “ümmî-i yetîm”, aşk-zâd-ı halûk”dur.

Arz-ı ta'zîm eylemez mi âlem-i imkân sana

Arz-ı ta'zîm etti Allâhü azîmü's-şân sana

.....

Dil esîrin olduğu günden beri âzâdedir

*Mâsivâyâ bağlanır mı bağlanan vicdân sana*¹²⁰

Muallim Nâcî şiirlerinde ehl-i beyt sevgisi Hz. Peygamber sevgisinin ayrılmaz rûknüdür. Hz. Ali için Esedullah, Hayder-i Kerrâr, Hayder-i Merdân, Ebû Tûrâb, İmam Ali hitablarını kullanan Nâcî Esâmî'de Hz. Ali'yi “Aliyyü'l-Murtaza” ve “Ebû Tûrâb” başlıklı iki ayrı maddede tanıtır.¹²¹ “Ali” redifli methiyesi¹²² bulunan Nâcî'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini Esmâ binti Ebû Bekir ve oğlu İbnü'z-Zübeyr lisânından anlattığı “Zâtü'n-Nitakayn” isimli manzûmesi baştan sona Hz. Hüseyin'in methiyesi mâhiyetindedir.¹²³

Gönül ayrılma Âl-i şâh-ı kevneyne muhabbetten

Ki zahm-ı mânevîye hubb-ı ehl-i beyt merhemdir.

.....

Bende-i âl-i Abâ ol kim eder sîr-âb-ı feyz

117. Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, 75; Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler*, 503-504.

118. Muallim Nâcî, *Fürûzân*, 8.

119. Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, 3-5,8, 12, 68, 86, 94; Muallim Nâcî, *İ'câz-ı Kur'ân* (Kostantınıyye: Matbaa-i Ebuuzziya, 1301/1884), 8-9, 39; a.mlf., *Şerâre*, 38; a.mlf., *Sünbüle Nazım Kısmı*, 34; a.mlf., *Mûsâ Bin Ebi'l-Gazân Yahud Hamiyet* (İstanbul: Matbaa-i Kütübhanê-i Cihân, 1326/1910), 3.

120. Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, 4.

121. Nâcî, *Esâmî*, 221-222, 356.

122. Nâcî, *Yâdigâr-ı Nâcî*, 82-83.

123. Muallim Nâcî, *Zâtü'n-Nitakayn Yahud İbnü'z-Zübeyr* (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1307/1890), 12.

Bende-i âl-i Abâ'yı bahr-i ihsândır Alî¹²⁴

Muallim Nâci'nin Terkîb-i Bend'i tasavvufî şiirlerini müstakil olarak toplandığı bir eser hüviyetindedir.¹²⁵

Zengin sanırız kendimizi, lîk fakîriz

Hürrüz deriz ammâ ki hakîkatte esîriz

.....

Bir dilbere dil ver ki, cemâli ola bâkî

Meyl eylediğin sûreti dilber mi sanırsın?

....

Ol kimsedir er kim ola Gâlib zen-i nefse

Her rîş-i birûnî olanı er mi sanırsın?¹²⁶

Muallim Nâci'nin şiirlerinde seyr ü sülûke dâir zikir, şeyh, mürşid, râbîta, hayret, azm, kalâk, râbîta, cezbe, rıza, hazm gibi pek çok tasavvufî kavram yer almaktadır.

Maksadın tahsîl-i itmînân ise

Zikr-i Hak'dan kalmamın kalbin tehî

Tâze kıl şâm u seher îmânını

"Kulhüve'r-Rahmânü âmennâbihî¹²⁷

.....

Meyletme diğer nesneyi cûyâ-yı rızâ ol

Peymâne gibi hemdem-i rindân-ı Hudâ ol¹²⁸

....

Hazm ile tehzîz-i mehmîz et bu cevlângâhta

Eylemişdir sad-hezârân şehsüvârı ser-nigûn¹²⁹

Şiirlerinde ağırlık verdiği tasavvufî kavramlar aşk, hayret, safâ, âh u derd olarak karşımıza çıkar.

Rûşen olur aşk ile râh-ı Hudâ

Olmaz onun üstüne bir rehnümâ¹³⁰

124. Nâci, *Yâdigâr-ı Nâci*, 94, 96, 82-83.

125. Nâci, *Terkîb-i Bend*, 1-4.

126. Nâci, *Terkîb-i Bend*, 3.

127. Nâci, *Şerâre*, 3.

128. Nâci, *Terkîb-i Bend*, 1.

129. Nâci, *Yâdigâr-ı Nâci*, 70.

130. Nâci, *Terkîb-i Bend*, 1; Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler*, 504.

.....

*Düşmez bu kuyûda kalb-i âgâh
Mâdâm ki âkîbet fenâdır
İndimde Hudâ bilir fedâdır
Bir lahza safâya mâ-sivallâh¹³¹*

Mevlevîliği çağrıştıran çille kırmak, ney, *Mesnevî* gibi terimler şiirinde sıkça yer alır.

*Vecdimi tezyîd eden hem-derdler elhânıdır
Nâle-senc oldukça ney, eyler enînim izdiyâd*

....

*Çille kırmak aybdır zinhâr ey sâlik seni
Iztrâbât-ı derûnî perde-bîrûn etmesin¹³²*

Nâcî tasavvufî irfâna hakîm bir şahsiyet olarak yolunu tekke, türbe ve dergahlara düşürmüştür. En yakın arkadaşı Şeyh Vasfî ve Beşiktaş Mevlevihânesi'nin müdâvimi bulunan Nâcî Cuma hutbesinde duayı uzatıp, ağlamada ifrâda düşerek vakardan uzaklaşan vâize de bir o kadar mesâfelidir.

*Değil kerâmetini, şeyhi almayım hiçe
Bakın da ibret alın mürşidin dalâlinden¹³³*

O şiirinde rinddir. Hâfız'ın üslûbunu benimseyen Nâcî divân ve tasavvuf edebiyatının temel sembolleri olan mey, rind, sâkî, harâbât mazmunlarını yoğunlukla kullanmıştır. Tasavvufî tipolojide Nâcî derbeder görünüşünün aksine ârif ve hakîm kimseleri temsil eden rindin peşindedir.

*Ben uyup zâhidlere mescid-nişîn olsam dahi
Rindir gönlüm, gezer meyhâneden meyhâneye¹³⁴*

Nâcî'nin harâbât mazmunlarına sahip çıkışı yeni edebiyat taraftarları tarafından şiddetle tenkit edilmiş ve Nâcî'nin harâbâtılık ile ithâmına varan tartışmalar olmuştur. Nâcî bu haksız ithamlara *Şöyle Böyle* isimli eserinde cevap verir: “Nazîre-nüvîs efendi beni “Mes’ûd Harabâtî” mi sanmış? Ben lehü'l-Hamd harâbâtîyândan değilim. Harâbâtîlere-değerleri

131. Nâcî, *Ateşpâre*, 19.132. Nâcî, *Şerâre*, 17.133. Nâcî, *Şerâre*, 47.134. Nâcî, *Fürûzân*, 37.

varsa- hürmet ederim. Lâkin onlardan ma'dûd olmağı arzu etmem.”¹³⁵ Muallim Nâci'nin söz konusu mazmunlarda ısrârı Suûdü'l-Mevlevî tarafından şu sözlerle müdâfâa edilir:

“Nâci'nin nice sevilmeyecek bir hâli var ise o da kendine Hâfız Şîrâzî sevisi vermesi ve müşârün-ileyhi mecâzen taklîde uzanması idi. Harâbâtılığı pek açık bir lisânla neşr ü ta'mîmi benim gibi düşünenler indinde bir nakîzadır fakat üç buçuk satırlık manzûmelerle halka dinsizlik ta'lîmine yeltenenlerin kusûr u cinâyetlerine nisbeten Nâci'nin o kusûru her hâlde kabil-i afv u iğmâzdır... Nâci Efendi merhûm ilm u kemâliyle, nazm u nesriyle bâ-husûs tercümeleriyle .... mü'min ve muvahhid olarak rahmet-i ilâhiyyeye intikâl etmiş bir zâtdır. Belki şâir-i bülend-pervâz değildir, fakat hiç şüphe yok ki bir muallim-i mümtâzdır.”¹³⁶

Sonuç

Tanzimat, Meşrûtiyet ve Sultan Abdülhamid devirlerini idrâk eden Muallim Nâci içinde bulunduğu imparatorluğun ayakta durmak için gösterdiği çabalar kadar siyâsî, askerî, ekonomik alanındaki sarsıntularına da şahitlik etmiş bir isimdir. Çocukluğundan itîbâren dikkatli bir gözlemci olmasının yanı sıra hâfıza kuvveti gibi vehbî yeteneklerinin erken farkına varmış, ilim ve öğrenme arzusunu güçlü kalemi ile birleştirmiştir. Hayatının her devresinde tasavvuf câmiasından ayrılmamış, kırk dört yıllık kısa ömrüne elliden fazla eser sığdırmıştır. Dînî ve millî hassasiyetler çerçevesinde şekillenen eserlerinde onun düşünce ve kalemini besleyen en önemli dinamiklerden biri tasavvuttur.

Nâci'nin güçlü bir tevhîd, Hz. Peygamber muhabbeti ve ehl-i beyt hürmeti çerçevesinde gelişen dînî düşüncesi İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârîz, Mevlânâ, Abdurrahman Câmî, Sâdî ve Hâfız gibi mutasavvıfların tasavvufî irfânı ile buluşur. Şiirlerinde tasavvuf rindâne bir kalemden dökülür, aşk, hayret ve safâ kavramları etrafında yoğunlaşır. Nâci *Nevâdiru'l-Ekâbîr*, *Numûne-i Sühân*, *Sâib'de Söz*, *Emsâl-i Ali*, *Mütercem*, *Mektuplarım*, *Esâmî* ve *Medrese Hatıraları* gibi eserlerinin genelinde tasavvufî düşünceyi yansıtmıştır. Kitaplara hızlıca giren La-Fontaine'nin Sâdî ve Mevlânâ'yı, Volter'in İbnü'l-Arabî'yi, Montaigne'nin İmam Rabbani'yi gölgelemesinden

135. Nâci -Vasfî, *Şöyle Böyle*, 24.

136. Suûdü'l-Mevlevî, “Muallim Nâci”, *Mahfil* 2/ 22 (1340/ 1922) 186-187.

endişe eden Nâcî tasavvufî duyuş ve müktesâbatı döneminin imkanları ile geleceğe taşımak gereğine inanmış ve bu ideâli talebelerine aktarmıştır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Avni, Hüseyin. *Muallim Nâci*. İstanbul: Alem Matbaası, 1311/1894.
- Ayverdi, Sâmîha vd. *Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 11. Basım, 2017.
- Ayverdi, Sâmîha vd. *Yolcu Nereye Gidiyorsun*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 6. Basım, 2016.
- Banarlı, Nihad Sâmî. "Muallim Naci". *Resimli Türk Edebiyatı 2* (1979), 982- 989.
- Beytur, Mithat Bahârî. *Pîr Aşkına*. nşr. Nuri Şimşekler. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Bozdağ, Erdal. *Muallim Naci'nin Düşünce Dünyası ve Tanzimat yenileşmesindeki Yeri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Butros Ebu Manneh. "Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî". çev. İrfan Gündüz. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7-8-9-10* (1989-1995), 375-405.
- Ceyhan, Adem. *Emsâl-i Ali*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2011.
- Fabri, Osman. "Tarih-nüvis-i Selâtîn-i Âl-i Osman - Şâir şehîr Merhûm Muallim Nâci Efendi", *Maârif 2/4* (22 Nisan 1309). 226-232.
- Ferhun, Nezîhi. "Muallim Naci Üstüne Bazı Dikkatler". *Yeni Sanat 1/8* (Kasım1974), 32-37. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/31984/muallim-naci-ustune-bazi-dikkatler>
- Giritli Ali Aziz Efendi. *Muhayyelât*. sad. Osman Sevim. İstanbul: Bilge/Kültür/Sanat, 2017.
- Gökçe, Hasan. *Keşevî Tekkesi Şeyhi Ali Vâsî Efendi Hayatı Sanatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınevi, 2. Basım, 1983.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Elif Kitabevi, 3.Basım, 2006.
- Güzelyüz, Ali. "Sâib-i Tebrîzî'nin Hayatı ve Eserleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuâsı 10* (2007), 1-4.
- Eldem, İsmâil Hakkı. *Osmanlı Meşahir-i Üdebası Muallim Naci Efendi*. İstanbul:Nişan Berberyan Matbaası, 1311/1893.

- Haksever, Ahmed Cahid. *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Hayal, Zülfikar. "Giridli Ali Aziz Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihi İçindeki Yeri", *Türk Kültürü Araştırmaları* 17/1-2 (1984), 110-121.
- İzbudak, Veled Çelebi. *Tekkeden Meclise Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları*. nşr. Yakup Şafak-Yusuf Öz. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Kaçar, İzzet. *Bütün Yönleriyle Muallim Nâci (1849-1893)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.
- Kara, Mustafa. *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2002.
- Koca, Ferhat. "Mûsâ Kâzım Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/ 221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yeni Sanat. "Muallim Nâci Üzerine Cemil Meriç'e Sorular". *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım 1974), 44-50. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/31988/muallim-naci-uzerine-cemil-meric-e-sorular>
- Mevlâna Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi İzbudak. 6 cilt. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006.
- Mithat, Ahmet - Nâci, Muallim. *Muhâberât ve Muhâverât*, İstanbul: y.y., 1311/1893-1894.
- Miyasoğlu, Mustafa. "Muallim Naci Üzerine". *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım 1974). 18-21. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/31982/muallim-naci-uzerine>
- Nâci, Muallim vd. *İmdâdü'l-Midâd*. (b.y.: y.y., 1302/1886),
- Nâci, Muallim - Vafî, Şeyh. *Şöyle Böyle*. İstanbul: Matbaa-i A.K. Tozluyan, 1302/1885.
- Nâci, Muallim. *Mütercem*. Konstantiniyye: Kitapçı Arakel, 1304/1887.
- Nâci, Muallim. *Nevâdirü'l-Ekâbir*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1303/1886.
- Nâci, Muallim. *Hikemür-Rufâi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1304/1887.
- Nâci, Muallim. *Mecmuâ-i Muallim*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1303/1888.
- Nâci, Muallim. *Nûmûne-i Sühân*. İstanbul: Alem Matbaası, 1307/1890.
- Nâci, Muallim. *Osmanlı Şâirleri*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1307/1890.
- Nâci, Muallim. *Ateşpâre*. Temsil-i Sâni. Kostantiniyye: y.y., 1303/1886.
- Nâci, Muallim. *Emsâl-i Ali*. İkinci Tab'ı. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebûziyâ, 1307/1887.
- Nâci Muallim. *Esâmî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308/1891.
- Nâci, Muallim. *Fürûzân*. İstanbul: y.y., ts.
- Nâci, Muallim. *Hikemür-Rifâi*. İstanbul: y.y., 1304/1887.
- Nâci, Muallim. *İcâz-ı Kur'ân*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya, 1301/1884.
- Nâci, Muallim. *Medrese Hâtıraları*. İstanbul: y.y., 1302/1885.
- Nâci, Muallim. *Mehmed Muzaffer Mecmuası*. sad. Seval Şahin. İstanbul: Everest Yayınları, 2017.
- Nâci, Muallim. *Mektuplarım*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebûziyâ, 1303/1886.
- Nâci, Muallim. *Mûsâ Bin Ebi'l-Gazân Yahud Hamiyet*. İstanbul: Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, 1326/1910.
- Nâci, Muallim. *Nevâdirü'l-Ekâbir*. İstanbul 1303/1886.
- Nâci, Muallim . *Osmanlı Şâirleri*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1307/1890.

Şeyda ÖZTÜRK

- Nâci, Muallim. *Sâibde Söz*. Kostantiniye: y.y., 1304.
- Nâci, Muallim. *Sünbüle Üçüncü Bölüm Ömer'in Çocukluğu*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307/1890.
- Nâci, Muallim. *Sünbüle Nazım Kısmı*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307/1890.
- Nâci, Muallim. *Şerâre*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1301/1884.
- Nâci, Muallim. *Tâlim-i Kıraat İkinci Kısım: Tehzîbü'l-Ahlâk ve Islâh-ı Nefs Onuncu tab'*. İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1310/1904.
- Nâci, Muallim. *Terkîb-i Bend*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, t.s.
- Nâci, Muallim . *Yâdigâr-ı Avnî*. b.y.: y.y., 1303/1886.
- Nâci, Muallim. *Yâdigâr-ı Nâci*. nşr. Şeyh Vasfi. İstanbul: Asaduryan Matbaası, 1314/1897.
- Nâci, Muallim. *Zâtü'n-Nitakayn Yâhud İbnü'z-Zübeyr*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307/1890.
- Nar, Ali. "Muallim Nâci'nin Dini Eserleri". *Yeni Sanat* 1/8 (Kasım 1974), 38-40. <https://katalog.idp.org.tr/yazilar/31986/muallim-naci-nin-dini-eserleri>
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*. 6 Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları, 2003.
- Okay, M. Orhan - Düzdağ, M. Ertuğrul. "Mehmet Akif Ersoy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/432-439. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler: 5 Muallim Naci Efendi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Özmen, İsmail. *Alevi-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*. 5 Cilt. İstanbul: Saypa Yayın-Dağıtım, 1995.
- Özsarı, Mustafa. "Şeyh Vasfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/71-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Salâhi, Mehmed Sabahaddin. *Muallim Naci*. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310/1893.
- Sayyâdi, Ebu'l-Hüda. *Kalâidü'z-Zeberced alâ Hikem-i Mevlânâ el-Gavsüs-Şerîfer-Ryfâi Ahmed*. thk. Ahmed Remze bin Hammûd Cuha Ebi'l-Hudâ. Beyrut: Dâru'l-Beyrût. 1429/2008.
- Suûdü'l-Mevlevî. "Muallim Nâci". *Mahfil* 2/22 1340/1922, 186-187.
- Şafak, Yakup. "Mecmuâ-i Muallim'in Basılamayan Yazıları ve "İrşâdât-ı Gazzâlî". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (2000), 327-363.
- Şeker, Mehmet. "Bektâşi Tekkeleri Hakkında II. Mahmud'un Fermânı". *İslâmi Araştırmalar*, Osmanlıya Dair 3-4 Özel Sayısı 12/3-4 (1999), 273-276.
- Şeyh Vasfî, *Reyâhîn*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1305/1888.
- Şimşek, Selami. "20. Asırda Bir Horasan Ereni İrfan Fethi Gemuhluoğlu'nun Metafizik Dünyası". *Ay Vakti* 152 (Eylül- Ekim 2014), 26. <http://www.ayvakti.net>
- Taha Toros Arşivi, Dosya No: 118-Muallim Naci. "Cemiyet-i Velime", *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği*, İstanbul Şehir Üniversitesi, e-arşiv., Ceride-i Havadis.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1956.
- Tansel, Fevziye Abdullah. "Muallim Nâci'nin Dînî Eserleri". *Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1961, 161-77.
- Tansel, Fevziye Abdullah. "Muallim Nâci". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/15-21. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Tarakcı, Celal. *Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1973.
- Tatcı, Mustafa - Kurnaz, Cemal. "Mehmed Esad Dede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/ 469-470. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uçman, Abdullah. "Muallim Nâci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/ 315-317. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ulunay, Cevat Refi. "Takvim'den Bir Yaprak, "Fikret'in Ölüm Yıldönümü", *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği*, Taha Toros Arşivi. oai: eariv.sehir.edu.tr: 11498/11952
- Varol, Muharrem. *II. Abdülhamid'in Danışmanı Ebü'l-Huda Sayyadî'nin Hayatı Eserleri ve Tesirleri* (1850-1909). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Yılmaz, Gülay. "Bektâşîlik ve İstanbul'daki Bektâşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme". *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 45/45 (2015), 97-136.

